

بازشناسی ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنویت‌گرا*

الهام قاسمی^۱ - سید مهدی خاتمی^{۲*} - مهدی مطیع^۳ - محمدرضا پور جعفر^۴

۱. دکترای شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
۳. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
۴. استاد گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، گروه شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۳۱ تاریخ اصلاحات: ۱۴۰۱/۰۲/۳۱ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۴/۲۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۲۸

چکیده

وجود انسان دارای دو بعد معنوی (روحانی) و مادی (جسمانی) است و باتوجه به این‌که شهرها و فضاهای شهری بستر زندگی انسان هستند، مطالعه و برنامه‌ریزی آینده شهرها مستلزم توجه به هر دو جنبه وجودی انسان اعم از ابعاد کالبدی و اقتصادی و نیز ابعاد روانی و معنوی است. نگاه مادی گرایانه دوران مدرنیسم و عدم توجه کافی به اصول، روش‌ها و آموزه‌های معنوی و اخلاقی در محافل دانشگاهی، توسعه‌های شهری و ساخت فضاهای شهری موجب بحران معنویت در شهرها شده است. چالش شهرهای امروزی این است که چگونه می‌توان ابعاد معنوی و درونی انسان را با شهرسازی و طراحی فضای شهری پیوند داد و بر کیفیت ادراک و تجربه انسان از فضای شهری تأثیر گذاشت. این پژوهش با هدف شناخت ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنوی و بررسی نقش معنویت در ساخت فضای شهری انجام شده است. در بخش مطالعه ادبیات موضوع، از روش مرور سیستماتیک در پایگاه اسکوپوس بر اساس جستجوی دو واژه «فضای شهری» و «معنویت» و روش گلوله برفی برای شناسایی تحقیقات مرتبط با موضوع معنویت بهره گرفته است. در راستای تدقیق چارچوب نظری و ترسیم مدل مفهومی، با ۵۱ نفر از اساتید رشته‌های شهرسازی، معماری، جامعه‌شناسی، علوم قرآن و حدیث، روان‌شناسی و فلسفه بر اساس روش دلفی مصاحبه نیمه‌ساختار یافته، و با ۲۱ نفر از شهروندان (بر اساس دستیابی به اشباع داده) مصاحبه عمیق انجام شده است. در نهایت منابع و مصاحبه‌ها با روش تحلیل مضمون، تحلیل و شبکه مضامین استخراج شده است. نتایج نشان می‌دهد فضای شهری معنوی در زمینه‌ای مبتنی بر باورهای دینی یا غیردینی شکل می‌گیرد (زمینه پیشینی) و سازنده هویت اجتماعی و فرهنگی آن شهر و زمینه‌ساز ایجاد فضای شهری معنوی است که در بعد کارکردی دارای یکی از مولفه‌ها شامل کاربری‌های مقدس و هویت‌مند، راه‌ها و مسیرهای مقدس؛ در بعد کالبدی معماری هویت‌مند یا مقدس، مصالح، رنگ‌ها و هنر عمومی معنادار؛ در بعد ادراکی نمادها و نشانه‌های فرهنگی اجتماعی مذهبی، منظر صوتی مقدس و معنادار، رنگ تعلق اجتماعات به فضاهای شهری؛ در بعد بصری منظر فرهنگی، منظر مقدس، منظر سبز، حس شکوه، تقدس، وحدت و تواضع؛ در بعد اجتماعی و فرهنگی، هویت فرهنگی و رویدادهای مختلف فرهنگی مذهبی و اجتماعی خاص در یک جامعه چندفرهنگی منسجم؛ در ابعاد طبیعی، هویت زیست‌محیطی و طبیعی، عناصر طبیعی؛ و در بعد زمان، کاربری‌های مذهبی فرهنگی زمان‌مند و حس زمان در بافت‌های کهن و تاریخی است. تجربه و ادراک فضاهای شهری معنوی بر افراد تأثیرات مختلفی دارد (اثرات پسینی) که شامل ارتباط مطلوب با خدا، خود، طبیعت و دیگران است.

واژگان کلیدی: معنویت، فضای شهری معنویت‌گرا، شهر معنوی، محیط زیست معنوی.

* این مقاله برگرفته از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان «تبیین چارچوب فضاهای شهری معنویت‌گرا در شهرهای معاصر ایران (مورد مطالعه: شهر اصفهان)» به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم و چهارم است که در گروه شهرسازی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس تهران در سال ۱۴۰۱ انجام شده است.

** E-mail: s.khatami@modares.ac.ir

۱. مقدمه

مدرنیسم برای زندگی بشر دستاوردها و پیشرفت‌های چشمگیری در زمینه علم و دانش و تکنولوژی، اقتصاد و تجارت، هنر و فلسفه، آموزش و ارتباطات، بهداشت، غذا و مسکن به همراه داشته است که رفاه را برای زندگی انسان به ارمغان آورده‌اند. اما این دستاوردها اثرات نامطلوبی از جمله آلودگی هوا، تغییرات اقلیمی و بالا رفتن دمای کره زمین، آسیب به محیط زیست، مصرف‌گرایی و مادی‌گرایی (ماتریالیسم) (Ardalan 2016)، تروریسم، رشد جمعیت و مهاجرت‌های انسانی، نابرابری اقتصادی در جهان، نیز داشته که در ساخت شهرها و فضاهای شهری ابعاد اساسی وجود انسان از جمله ابعاد غیرمادی و معنوی را فراموش کرده‌اند. به همین علت چالشی عظیم همراه با تهدیدات قابل توجه برای رفاه و سلامت روحی و جسمی انسان و طبیعت و موجودات دیگر در حال وقوع است که یکی از آن‌ها بحران معنویت است (Bermudez 2016). در دنیای مادی‌گرایانه مبتنی بر بازار مدرن، یا جهان سیاسی ناهماهنگ و ناسازگار پست‌مدرن، رضایت انسان تحقق نمی‌یابد زیرا بخش بزرگی از رضایت انسان در گرو ابعاد معنوی و غیرمادی است. به همین دلیل، با وجود قدرت و گسترش مدرنیسم، دین همچنان به عنوان قطب اخلاقی، معنوی، وجودی و زیبایی شناختی برای اکثر مردم در سراسر جهان پذیرفته شده است (Tanyi 2002). بر اساس نظرسنجی بین‌المللی WIN-Gallup در سال ۲۰۱۲ در مورد دین و بی‌خدایی، ۵۹ درصد از جمعیت جهان مذهبی، ۲۳ درصد غیرمذهبی (ملحد نیستند) و ۱۳ درصد از آن‌ها ملحد هستند (مابقی جزء این گروه‌ها و دسته‌بندی‌ها قرار نمی‌گیرند و از نظر ایدئولوژی دینی بلا تکلیف هستند). بر اساس رابطه بین مفهوم معنویت و دین، مطالعات اخیر در مورد آینده دین بر اساس داده‌های جمعیت‌شناختی مرکز تحقیقاتی Pew در سال ۲۰۱۵ نشان می‌دهد که نقش دین در جهان تا سال ۲۰۵۰ و پس از آن کاهش نخواهد یافت. بنابراین، بسیاری امروز را عصر «پساسکولار» توصیف می‌کنند که در آن دین و معنویت قدرت دارند و باید در همه امور مورد توجه قرار گیرند. زیرا دیدگاه معنوی (با رویکرد دینی یا غیردینی) بر بستری هماهنگ و جامع استوار است و همچنین می‌تواند در حل مشکلات شهری و بحران‌های طبیعی موثر باشد (Bermudez 2016).

تاکنون مطالعه فضاهای شهری و توسعه شهرها بر اساس اصول، روش‌ها یا آموزه‌های معنوی به طور سیستماتیک و آکادمیک در محافل علمی مطرح نشده است، هرچند در دهه‌های اخیر مطالعات سید حسین نصر، تأسیس فوروم «معماری، فرهنگ و معنویت» با تحقیقات گسترده جولیو برموز، نادر اردلان، توماس بری، و فیلیپ شلدراک در زمینه معماری و شهرسازی معنویت‌گرا همراه بوده است. یکی از جدیدترین این کنفرانس‌ها، سمپوزیوم

«شهرسازی، معنویت و سلامت: بررسی گذشته و حال/پیش‌بینی آینده» است که در دانشگاه هاروارد سال ۲۰۱۴ برگزار شد و به تبیین تعاریف و اصول شهرسازی معنویت‌گرا و تجارب جهانی آن، راهکارها و اقدامات لازم جهت تحقق آن پرداخت. مفهوم شهر معنوی توسط فیلیپ شلدراک بیان شده است که می‌گوید: «پاسخ‌های صرفاً ابزاری یا سودمند به آینده شهرها کافی نیست. ما به شدت به توسعه یک دیدگاه شهری، از نظر اخلاقی و معنوی نیاز داریم» (Sheldrake 2014). دیدگاه‌های مختلف معنویت در شهر و فضاهای شهری، باعث شکل‌گیری رویکرد «توسعه زیست‌محیطی معنویت‌گرا» شده که با سبک زندگی مصرف‌گرایی مقابله می‌کند، و بر حفظ هویت طبیعی و زیست‌محیطی، و همسازی و سازگاری با طبیعت تأکید دارد. از طرف دیگر نگاه معنویت به شهرها، «شهرسازی مبتنی بر احترام» است؛ یعنی نوعی از شهرسازی که به «انسان» و «طبیعت» احترام می‌گذارد و «اخلاق حفاظت» را برتر از مصرف‌گرایی؛ و «توسعه معنوی و کیفی» را بالاتر از رشد مادی و کمی می‌داند (Senbel 2015). مفهوم «شهر متعال^۱» که نادر اردلان مطرح کرده است نیز با مفهوم شهر معنویت‌گرا مرتبط است و اصولی که در هزاران سال پیش باعث ایجاد شهرها شده و شهرهای تاریخی خاورمیانه اعم از فاس مراکش، اصفهان ایران، گپکلی تپه ترکیه و غیره را شکل داده و حفظ کرده‌اند را راهی برای توسعه‌های شهری امروز و آینده در راستای تغییر الگوهای زندگی شهری و روستایی می‌داند (Ardalan 2016). در این راستا رهنمودها و اصول طراحی فضاهای شهری معنویت‌گرا به همراه راهکارهای مبتنی بر مبانی معنوی، آموزه‌ها و اهداف مشترک مذاهب و ادیان مطرح شده و بیان می‌کند این ارزش‌های کلی باید در معنای اخلاقی، انسانی و مقدس خود، تبیین شوند (Bermudez 2016).

تحقیقات زیادی در زمینه معنویت در حوزه‌های مختلفی نظیر پزشکی (Lee and Newberg; Davidson 2005)، پرستاری (Dyson et al. 1997; Tanyi 2002)، روان‌شناسی، روانپزشکی (Grof 2000; Hayes 2002)، روان‌شناسی و علوم مغزی ذهن (Slife et al. 1999) (Austin 1998; Mind et al. 1991; Newberg et al. 1997; Pinker 2001) انجام شده است. در طی چند دهه گذشته نیز در حوزه معماری کنفرانس‌هایی در موضوع فرهنگ، مراسم و معانی مکان‌های مقدس و معماری مذهبی برگزار شده است. این کنفرانس‌ها شامل کنفرانس تحقیقاتی «فرم محیط ساخته‌شده و فرهنگ» (دانشگاه سینسیناتی ۱۹۹۷)، «سمپوزیوم میان رشته‌ای در تعریف و طراحی فضای مقدس» (دانشگاه میامی ۱۹۹۳)، و «ساخت مکان‌های مقدس»، «فضا، مکان و معنویت در محیط ساخته‌شده» (دول دانشگاهی ۱۹۹۹) است. از آن‌جا که پژوهش‌های شهری بالاخص معنویت

مورد معنویت وجود دارد. از منظر اول، سه حالت در نظر گرفته شده است؛ برخی معنویت و دین را یکی دانسته و آن‌ها را از هم جدا نمی‌دانند، برخی دیگر معنویت را اعم از دین و حوزه آن را بزرگ‌تر از دین می‌پندارند؛ و برخی دیگر حوزه دین را وسیع‌تر می‌دانند و معنویت را بخشی از این حوزه معرفی می‌کنند. دیدگاه دوم ارتباطی بین معنویت و دین نمی‌بیند و به تفکیک این دو مقوله معتقد است. بنابراین اگر فردی متدین باشد، در دیدگاه اول، معنویت او مبتنی بر دین است، اما از دیدگاه دوم، انسان می‌تواند معنوی باشد بدون این که دیندار باشد (Abedi, Jafari and Raştgar 2007).

بر این اساس چهار گونه معنویت وجود دارد:

۱. معنویت دینی، مبتنی بر مذهب و سنت دینی خاص است و بر سیستم اعتقادی خاصی استوار است.
۲. معنویت غیردینی یا سکولار، بر مبنای انکار وجود خدا یا وحدت وجود همه پدیده‌هاست.
۳. معنویت عرفانی، تجربه و ادراک شخصی افرادی که ممکن است به عنوان شیوه‌ها یا اصول باطنی و درونی‌تر یک دین، مانند یهودیت، مسیحیت و اسلام باشد.
۴. معنویت فرادینی، که در آن توجه به گوهر دین است. گوهر هر دین همان چیزی است که به وحدت ادیان مربوط است. در معنویت فرادینی، آموزه‌ها و تعالیم عملی و اخلاقی مهم است که در هر مذهب یا مکتب حتی غیردینی نیز یافت می‌شود.

بر اساس مرور منابع، تعریف مناسب معنویت که در برگیرنده تمام ابعاد دینی و غیردینی و ابعاد انسانی و محیطی است و مناسب پژوهش پیش روست به این شرح است: معنویت مفهومی فرادینی (دربرگیرنده دین و غیر دین) است که در زمینه‌های متفاوتی به کار می‌رود و برای افراد مختلف در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف معانی متفاوتی داشته و با این مفاهیم ارتباط نزدیک دارد؛ داشتن احساس «هدف»، «معنا» و «ارتباط» - با خود، دیگران، طبیعت، خدا- اعتقاد به موجود یا موجودات مرتبه متعال و برتر، جستجوی کمال و وحدت، اخلاقیات، امید و هماهنگی، و در نظر گرفتن ابعاد متعال در همه ابعاد زندگی، در راستای این احساس که در زندگی چیزی بیش‌تر از زندگی مادی و قابل تجربه هم وجود دارد، و به زندگی افراد «معنا»، «ارزش» و «آرامش» می‌بخشد. این تعریف در حوزه طراحی شهری در قالب فضاهای شهری معنویت‌گرا می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

۲-۲- ارتباط معنویت و ابعاد انسانی

انسان موجودی معنوی است. در مورد رابطه معنویت با سلامت جسمی، روحی، عاطفی و اجتماعی انسان تحقیقات و مستندات زیادی انجام شده است. سلامت معنوی انسان، وضعیتی پویا از زندگی است، که در چهار حوزه قابل تبیین است: حوزه شخصی که شخص در آن

و فضاهای شهری در این زمینه بسیار اندک است، این پژوهش با هدف تبیین ابعاد و ویژگی‌های فضاهای شهری معنویت‌گرا در صدد است گامی در جهت تبیین مفهوم معنویت، و تحقق آن در تحلیل یا شکل‌دهی به فضاهای شهری بر دارد. چراکه چالش امروز شهرها این است که چگونه می‌توان توسعه شهرها و طراحی فضاهای شهری را با ابعاد معنوی و درونی‌تر انسان‌ها مرتبط کرد به طوری که بر کیفیت تجربه و درک انسان از فضای شهری اثرگذار باشد. از این رو به مرور ادبیات معنویت در پژوهش‌های پایگاه اسکوپوس به صورت مرور سیستماتیک، و علاوه بر آن از نظرات اساتید، نخبگان و مردم در راستای تعریف معنویت، عناصر و کیفیت‌های فضای شهری معنویت‌گرا می‌پردازد تا براساس این دو بخش به مدل مفهومی و چارچوب نظری فضاهای شهری معنویت‌گرا دست یابد. دستیابی به این مدل راه را برای بررسی شهرها و فضاهای شهری بر مبنای برخورداری از کیفیت معنویت و ارائه راهکارهای مناسب در این حوزه باز خواهد کرد.

۲. چارچوب نظری

مبانی نظری تحقیق در دو بخش تعریف مفهوم معنویت و جایگاه معنویت در شکل‌دهی به فضاهای شهری مورد بررسی قرار گرفته است.

۲-۱- تعریف مفهوم معنویت

معنویت مفهومی چند بعدی است و تعریف کامل و دقیقی برای آن ارائه نشده است. بررسی منابع نشان می‌دهد، معنویت حرکت به سوی تعالی و کمال، ارتباط و اتصال (ارتباط با خود، خدا، طبیعت و دیگران - جامعه)، داشتن معنا و هدف در زندگی، و اعتقاد به نیروی برتر (الوهیت یا غیر از آن) تعریف شده است (Burkhardt 1989; Emblen 1997; Relf 1997; Harrison 1997). معنویت به عنوان نوعی خودآگاهی و توانمندی در راستای فراتر رفتن از انسانیت عادی و به کمال رسیدن در نظر واتسون (۱۹۸۹) است (Dyson et al. 1997). معنویت مفهومی است که در زمینه‌های متفاوتی به کار می‌رود و برای افراد در فرهنگ‌ها و زمان‌های مختلف معانی متفاوتی دارد. این مفهوم شامل چند مضمون کلیدی مانند داشتن معنا، ارزش، ارتباط، تعالی و کمال است (Martsof and Micklely 1998). معنویت شامل «مفاهیم متعال» و یا فراتر از درک و محدودیت آگاهی فردی؛ ارتباط اساسی فرد با طبیعت، دیگران و/ یا (نه لزوماً) الوهیت؛ رویدادها، آیین‌ها، مراسم‌ها و تجربه‌ها و حس معناگرایی وجودی است (Bermudez 2016).

معنویت برای افراد منتسب به ادیان نظیر مسیحیان و مسلمانان و افراد با هر گرایش مذهبی دیگر مستقیماً به دین و مذهب مرتبط است، ولی ممکن است برای برخی خلاف این باشد (Dyson et al. 1997). دو دیدگاه اصلی در

سلامت معنوی، تمام جهان بینی‌های موجود، از مذهبی سنتی تا خردگرایان ملحد را در بر می‌گیرد (Fisher 2011). جدول ۱ حوزه‌های معنویت بر اساس ابعاد انسانی و بهزیستی معنوی را نشان می‌دهد.

با خود ارتباط برقرار می‌کند؛ حوزه محیطی، نشان‌دهنده ارتباط انسان و طبیعت؛ حوزه عمومی، در بیان روابط عمیق بین فرد و دیگران؛ و حوزه متعال، که مربوط به حوزه‌ای از وجود انسان است که مبین ارتباط او با هستی و عوالم بالاتر و موجود متعال است. این مدل چهارگانه از

جدول ۱: حوزه‌های معنویت

چهارحوزه معنویت				
ابعاد	فردی	اجتماعی	محیطی	متعال
نوع دانش و جهان بینی	معنی، هدف و ارزش‌ها	اخلاق، فرهنگ و مذهب	مراقبت، پرورش و سرپرستی	متعالی
جنبه‌های الهام‌بخش، جوهر و انگیزه اعتقادات	روح انسان آگاهی ایجاد می‌کند: خودآگاهی	روابط عمیق بین فردی رسیدن به قلب بشریت	مراقبت، پرورش جسمی، ابعاد اقتصادی-سیاسی و اجتماعی، ارتباط با طبیعت و هستی	نیروی کیهانی عصر جدید اعتقاد به خدا برای مومنان
نمود	شادی، رضایت، صلح، صبر، آزادی، فروتنی، هویت، تمامیت، خلاقیت، بینش و ارزش خود	عشق، بخش، عدالت، امید و ایمان، و اعتماد	حس ترس و شگفتی، ارزش‌گذاری طبیعت و هستی	عبادت، با خالق برای ذات جهان در هماهنگی با خدا

(Fisher 2011)

به واسطه نشانه‌ها، نمادها، نقاشی‌ها، نقاشی‌های دیواری، هنرهای عمومی و غیره متعلق به فرهنگ‌ها، مذاهب و قومیت‌های مختلف حس مکان ویژه‌ای دارد و بیان آن فرهنگ‌ها مقدس و معنوی محسوب می‌شود. بنابراین، چنین مکان‌هایی اغلب دارای منظر صوتی، فرهنگی و بصری خاص با نمادها و نشانه‌هایی هستند که صداهای جوامع مختلف فرهنگی و مذهبی را منعکس می‌کنند، مانند اذان، ناقوس‌های کلیسا، موسیقی مذهبی و موسیقی نواحی و غیره (Mattis, Palmer, and Hope 2019). از نظر کالبدی، فضای شهری معنوی کاراثر فرمی خاصی دارد که در فرم‌ها و اشکال کالبدی هویت‌مند یا قدسی نمود یافته است، مانند گنبد، مناره، چهارطاقی، فضای مکث و خالی، بقعه و غیره که در آن رنگ‌ها، مصالح، هندسه، تزیینات، مجسمه‌ها، هنرهای عمومی با مضامین معنوی مانند ایمان، شفقت، عدالت، امید و غیره به کار رفته است (McGlymont 2018). از نظر بصری، فضای شهری معنوی دارای هویت بصری است، به گونه‌ای که فرم‌های کالبدی هویت‌مند و مقدس از نشانه‌های بصری خاص آن است. ادیان و مذاهب، باورها و زمینه‌های فرهنگی نقش اساسی در شکل‌دهی و ایجاد این چشم‌انداز ایفا می‌کند. دارای نظم طبیعی و نظم هماهنگ است. فضاهایی دارای مقیاس انسانی است که به عابرین پیاده و افرادی که درگیر فعالیت‌های انسانی مانند حرکت، آواز، موسیقی و غیره هستند، احترام می‌گذارد (Bermudez 2016).

۲-۲-۱- ابعاد شهر و فضای شهری معنویت‌گرا

کیفیت معنویت در فضاهای شهری بر سه پایه استوار است: احترام به طبیعت، احترام به انسان و جامعه و ارتباط با نیروی برتر که در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف معانی متفاوتی دارند (اولوهیت یا غیر از آن). هرکدام از ابعاد فضای شهری و کیفیت‌های طراحی شهری که به ایجاد و تقویت این سه پایه کمک می‌کند، معنویت را در فضای شهری ایجاد یا تقویت می‌کند. از دیدگاه کرمونا، فضای شهری دارای ابعاد کالبدی، اجتماعی، ادراکی، عملکردی، بصری و زمانی است. ویژگی‌ها و ابعاد فضای شهری معنوی را نیز می‌توان در این ابعاد تقسیم کرد به گونه‌ای که ابعاد طبیعی و متعال و روان‌شناختی نیز به آن‌ها اضافه می‌شود. فضای شهری معنوی دارای ویژگی‌هایی است که در «ساخت» چنین فضایی دخیل است یا حس معنویت در «تجربه و ادراک» آن نقش دارد. از نظر ادراکی، فضای شهری معنوی منحصر به فرد، هویت‌مند و متمایز است. این ویژگی از ویژگی‌های کارکردی و فعالیتی نشأت می‌گیرد، زیرا عملکردهایی نظیر مساجد، کلیساها، مقبره‌ها، مقبره‌های افراد مشهور یا مقدس، و کاربری‌های هویت‌مند و فرهنگی به علت نوع فعالیت و تجربه افراد در آن‌ها به واسطه فعالیت، کالبد و معنا، معنوی قلمداد می‌شوند (Omobowal 2020). از نظر فرم کالبدی، این فضاها منظر بصری و فرهنگی متمایزی دارد. تجربه این فضاها در بستر زمان یا فرهنگ خاص، خاطره‌انگیز بوده و

که این‌گونه فضاها بر روح انسان می‌گذارند و باعث ایجاد آرامش، ذکر، مراقبه، تجربه خلوت و دوری از روزمرگی می‌شوند (Naor and Mayselless 2020) که در بلندمدت باعث رشد و کمال فرد می‌شود. علاوه بر این فضاهایی که در بستر و زمینه خود عواملی دارند که به حس آرامش، خلوت، سکوت و ذکر و نهایتاً حس معنویت ختم می‌گردد به عنوان بستر پیشینی زمینه‌ساز شکل‌گیری فضاهای معنوی را فراهم می‌کند (Waked and Albarmelgy 2018).

بنابراین فضاهای شهری معنوی می‌تواند هریک از ویژگی‌های زیر را دارا باشد:

- فضاهایی که به منظور آسوده خاطر کردن مردم از دنیا و فرار از شلوغی زندگی روزمره ساخته شده اند.

- فضاهایی که توسط عوامل متعددی به عنوان مکانی مقدس یا مناسب برای یک رویداد خاص طراحی شده است. فضاهایی که به عنوان نماد اعتقادات مذهبی و برای رویدادهای اجتماعی و فرهنگی هویت‌مند ساخته شده است.

- فضاهایی با معانی فرهنگی خاص که این معانی در طول تاریخ یک جامعه باقی مانده‌اند و کاراکنتر و هویت ویژه‌ای دارند.

- مکان‌های باستانی و تاریخی که با فرهنگ مدرن آمیخته شده و پروژه‌های موفق جدید و زمینه‌گرا را به نمایش می‌گذارند.

- فضاهایی که از طریق هنر معماری یا داشتن فرم فیزیکی مقدس تعریف شده است (Barrie et al. 2015). جدول ۲ ویژگی‌های فضای شهری معنویت‌گرا را بر گرفته از مرور سیستماتیک منابع نشان می‌دهد. این ویژگی‌ها بر اساس مضامین اساسی (ابعاد فضای شهری معنویت‌گرا) و مضامین سازمان‌دهنده (مولفه‌های فضای شهری معنویت‌گرا) طبقه‌بندی شده و به دلیل کثرت محتوا و منابع به صورت جدول نمایش داده شده است.

طراحی این فضاها بر اساس احترام و سازگاری با طبیعت و توجه به محدودیت‌های طبیعت است. این فضاها دارای طراحی دوست‌دار طبیعت بر اساس اهمیت به آب، پوشش گیاهی، طراحی سبز بر اساس ایجاد تعادل بین روح انسان و محیط زیست و بهره‌وری انرژی هستند. عناصر طبیعی، پوشش گیاهی، محیط طبیعی بکر، تجربه عظمت و ارتباط با نیروی برتر (خدا، مائو، خدایان هندو و غیره) را نشان می‌دهد و به همین دلیل نقش مهمی در رفاه معنوی افراد و درک آن‌ها از معنویت در فضا دارد. علاوه بر عناصر طبیعی، عناصر سبز مصنوعی مانند باغ‌ها و فضاهایی با باغبانی شهری، فضاهای عمومی سالم و تمیز و تفریحات مبتنی بر طبیعت، ورزش‌های آبی، کوهنوردی و غیره به دلیل ایجاد یک محیط روانی و روحی آرام و القای احساس ارتباط با طبیعت و نیروی برتر به تأمل، و آرامش و در نهایت معنویت در افراد ختم می‌شود (Mmako, Court-ney-Pratt, and Marsh 2020).

در بعد اجتماعی، در فضای شهری معنوی تعاملات اجتماعی مثبتی صورت می‌گیرد و افراد برای خود و دیگران ارزش اخلاقی قائل هستند. در میان مردم احساس تعلق و اتحاد اجتماعی وجود دارد و رویدادهای اجتماعی و فرهنگی یا فعالیت‌های مذهبی و اعتقادی که برای هر منطقه معنای خاصی دارد در بستر فضا برگزار می‌شود (López Villalba 2019). جنبه‌های تاریخی فضا، نمادهای فرهنگی، اعمال مذهبی، غذا، موسیقی، ادبیات، آداب و رسوم و همه آن‌چه به نام فرهنگ ناملموس خوانده می‌شود در ایجاد حس معنویت نقش اساسی دارد. حکمت، عقلانیت، دانش و خردورزی به واسطه حضور متفکران در ساخت و طراحی این‌گونه عرصه‌ها نقش به‌سزایی دارد و سطح دانش شهروندان را نیز افزایش می‌دهد (Ardalan 2016).

از منظر روان‌شناسی اهمیت فضاهای معنوی هم بر اساس زمینه ایجادکننده فضا است و هم بر اساس تأثیری است

جدول ۲: چارچوب نظری پژوهش: ابعاد و مولفه‌های فضای شهری معنویت‌گرا

مضامین محوری	مضامین سازمان‌دهنده	مفاهیم و شناسه‌ها	منابع
هویت عملکردی	هویت عملکردی	- هویت عملکردی عناصر شاخص مذهبی و اماکن مقدس	
		- عملکردها و کاربری‌های هویت‌مند (مانند بازار): فعالیت‌های اقتصادی در کنار	(Omobowale 2020; Marin-ic 2016; Grabalov and Nord 2020; Walker et al. 2019)
		- فعالیت‌های اجتماعی فرهنگی مذهبی (مسجد و کلیسا در بازارها)	
		- اهمیت آرامستان‌ها به عنوان یک فضای معنوی و متفاوت از دیگر فضاهای شهری	

منابع	مفاهیم و شناسه‌ها	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین محوری
Bergmann 2017; Marinic 2016; Farrés and Matarán and Avello 2015; Fang and Yang 2017; Lange 2016; Bermudez 2016; Grabalov and Nordh 2020; Senbel 2015; Dyson Cobb and Forman 1997; Farrés (et al. 2015)	<p>- تاثیر مذهب بر خاطره‌انگیزی فضاها و حس معنوی مکان (از لحاظ کالبد، فعالیت و معنا) در فضای شهری</p> <p>- ادراک و تجربه معنوی استفاده‌کنندگان از فضا بر اساس رویدادها، اجزای محیطی و فضایی</p> <p>- تاثیر کیفیت معنوی برخی فضاهای شهری نظیر اماکن مذهبی، عبادی، آرامستان‌ها و غیره بر ادراک مردم از محیط و خاطره‌انگیزی فضا</p>	خاطره‌انگیزی	
(Lange 2016)	<p>- زدن رنگ تعلق بر محیط‌های شهری با علائم، نشانه‌ها، نقاشی دیواری، آبرورگلیف‌ها (حکاکی روی درختان یا مصالحی نظیر چوب و آهن به عنوان یک نشانه یا یادبود) در خیابان‌ها و فضاهای شهری و نمایش ابعاد فرهنگ شهری</p>	رنگ تعلق عناصر مذهبی فرهنگی	ادراک
Barrie et al. 2015; Lange and (E. 2016; du Toit 2014)	<p>- نمادها و نشانه‌های کالبدی فرهنگ‌های مختلف</p> <p>- مکان‌های دارای نماد اعتقادات مذهبی با عناصر کالبدی مقدس یا مناسب برای مناسک مذهبی</p>	نماد و نشانه‌ها	
Mattis Palmer and Hope 2019; (Kovačić 2016)	<p>- منظر صوتی و انعکاس صدای جوامع مختلف مذهبی و فرهنگی: صدای اذان مساجد، ناقوس کلیسا، موسیقی مذهبی، موسیقی نواحی و موسیقی محلی و غیره</p>	منظر صوتی	
Ardalan Bakhtiar and Haider 1973; McGlymont 2018; Nasr 1990; Sheldrake 2014; Barrie et al. 2015; Hegner and Margry 2016; Ardalan 2016b; Ardalan (2016a; Sadeghi et al 2010)	<p>- فرم‌های هویت‌مند کالبدی: گنبد، مناره، دروازه، چارطاقی، رواق و فضای خالی - فرم خاص و هویت‌مند عناصر کالبدی مقدس (ارزش‌های ملموس)</p> <p>- فرم و عناصر خاص نشان‌دهنده وحدت و یگانگی در عناصر مذهبی</p> <p>- ویژگی‌های فرمی: مصالح، نوع تزیینات، هندسه و اشکال هندسی، رنگ، نور و نقوش</p>	هویت فرمی (شکل و فرم)	
Fang and Yang 2017; Hegner and Margry 2016; Becci Burchardt and Giorda 2017; Birtchnell 2016; Havlíček and Klingorová 2018; Hegner and Margry 2016; Marinic 2016; Garmany 2013; Walker et al. (2019; Sheldrake 2009)	<p>- عناصر مذهبی و ایجاد منظر فرهنگی معنوی هویت‌مند و ایجاد گردشگری معنوی</p> <p>- نقش مذاهب و اعتقادات در طراحی و سازماندهی اماکن مذهبی و عبادی: هویت این اماکن و منحصر به فرد بودن آن در ترکیب مناظر و چشم اندازهای شهری</p> <p>- تاثیر اشکال جدید معماری مذهبی بر منظر شهری و ایجاد معنویت</p>	منظر فرهنگی معنوی	تجربگی
(Ardalan et al. 1973)	<p>- تحقق وحدت در کثرت در شهرها: نظم طبیعی، نظم هندسی، نظم هماهنگ</p>	نظم	
Grabalov and Nordh 2020; Ar(-) (Ardalan et al. 1973)	<p>- نقش عناصر سبز طبیعی و مصنوع در ایجاد معنویت در فضا</p>	منظر سبز	
(Ardalan 2016b)	<p>- شهرهای پیاده محور: احترام به عابر پیاده و داشتن مقیاس انسانی</p> <p>- حضور فعالیت‌های انسانی (سخنرانی، آواز و موسیقی)</p>	مقیاس انسانی	
Sheridan 2015; Ardalan 2016b; Nasr 1990; Ahmad-(khani and Haghparast 2016)	<p>- تمرکز «معماری متعالی و معنوی» به خلق فضای مقدس تا جنبه‌های زیبایی‌شناختی، فنی و اقتصادی معماری</p> <p>- ویژگی‌های معماری و محیط ساخته شده معنوی: هماهنگی و نظم، مرکزگرایی، فضاها و احجام هندسی، هم پیوندی با طبیعت، زمینه‌گرایی و هم پیوندی با بافت پیرامون، راحتی، آسایش، پاکیزگی، مالکیت زمین، فضای خالی و مکث، غنای حسی، نمادگرایی</p>	معماری معنوی / معماری مقدس / معماری متعال	کالبدی

منابع	مفاهیم و شناسه‌ها	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین محوری
Ardalan 2016b; Dyson et al. 1997; Hegner and Margry (2016; Lange 2016)	<p>- شهرهایی با مراکز هنری و فرهنگی خاص</p> <p>- نقش موسیقی، آواز، دعاخوانی، و اجراهای جمعی با بکارگیری ابعاد جسمی و روحی روانی مردم</p> <p>- فرم‌های یادبود اشخاص و وقایع (مجسمه‌ها، یادبودها، فرم‌های کالبدی خاص، و غیره)، و دیوارنگاری و نقاشی دیواری با مضامین خاص (نظیر ایمان، عشق، شفقت، امید و عدالت)</p>	هنر عمومی	کالبدی
Farrés et al. 2015; Ardalan 2016b; Bermudez 2016; Senbel 2015; Matthews and Tucker 2006; Birch and Sinclair 2013; (Van Niekerk 2018)	<p>- هویت زیست محیطی: در نظر گرفتن روح مکان (با توجه به شاخصه‌های طبیعی مکان)</p> <p>- استفاده از ویژگی‌های خاص و مقدس یک مکان طبیعی برای ایجاد زندگی شهری</p> <p>- هویت‌مندی طبیعت و «اصالت» طبیعت نسبت به بناهای مصنوع شهر</p>	هویت زیست محیطی	
Bermudez 2016; Senbel 2015; Sheldrake 2014; Walker et al. 2019; Fisher 2011; Barrie et al. 2015; Sheldrake 2009; Ardalan 2016b; Van Niekerk 2018; Rafieian et al. 2010; Sheldrake 2009; Bidwell and Browning 2010; Abbas 2014; Naghizadeh (2004)	<p>- جلوگیری از آلودگی، حمایت از سلامت شهری و ارتقای پایداری</p> <p>- شهرسازی مبتنی بر احترام به طبیعت: انعکاس سلامت معنوی در حوزه محیطی، در ارتباط درست با طبیعت</p> <p>- توجه به محدودیت‌های طبیعی و سازگاری با طبیعت، و حفاظت از محیط زیست</p> <p>- طراحی دوستدار محیط زیست: اهمیت "فرهنگ"، "عناصر طبیعی" و "موقعیت جغرافیایی" (زمینه)</p> <p>- اهمیت آب در ایجاد معنا و معنویت در محیط</p> <p>- توسعه زیست محیطی معنوی (توجه به محدودیت‌های طبیعی و همسازی با طبیعت/ احترام به خدا و حضور الهی در زمین/ مقابله با سبک زندگی مصرف‌گرا)</p> <p>- طراحی تعاملی: ارتباط تکنولوژی و طبیعت در ایجاد معنا و معنویت</p> <p>- ابعاد رویکرد «طراحی سبز» در ایجاد معنویت در محیط ساخته‌شده، اهمیت ایجاد تعادل بین انسان، روح انسان، طبیعت و محیط زیست با محیط ساخته‌شده به‌وسیله ایجاد حس مکان، زمینه‌گرایی، طراحی با طبیعت و همساز با آن، بهره‌وری انرژی</p>	پایداری زیست محیطی و همسازی با طبیعت	محیط زیست و طبیعت
Naor and Mayselless 2020; Mmako et al. 2020; Ennis 2004; Grabalov and Nordh 2020; Nix 2016; Waked and Albarmelgy 2018; Baur 2018; Bergmann 2017; Sheldrake 2009; Rafieian (et al. 2010)	<p>- اهمیت محیط‌های طبیعی بکر، پوشش گیاهی، عناصر طبیعی و باغ به مانند یک فضای معنوی و مقدس</p> <p>- ارتباط طبیعت و بهزیستی روحی معنوی</p> <p>- اهمیت استفاده از عناصر طبیعی و فضاهای سبز در طراحی آرامستان‌ها به عنوان یک فضای معنوی</p> <p>- تجربه معنویت در فضاهای طبیعی: حس شکوه و عظمت و حیرت، حس تعالی و تقدس، حس معنا و هدفمندی در زندگی، ارتباط با خالق (قدرت بالاتر)، ذکر و حس معنوی</p>	محیط و عناصر طبیعی	
(Nix 2016)	<p>- ارتباط انسان با محیط زیست از طریق به‌کارگیری خدمات اکوسیستم محلی و اهلی کردن حیوانات و کشت گیاهان</p> <p>- اهمیت باغ‌ها در فرهنگ‌های مختلف: تولید مواد غذایی، نموده‌های فرهنگی، فضایی برای سلامتی و رفاه، فضایی هویت‌مند، دارای حس مکان، معنویت، تعاملات اجتماعی، دارای اهداف درمانی/ دارویی</p> <p>- نقش باغ‌ها، فرهنگ باغبانی شهری و فضاهای عمومی در توسعه و حفظ شیوه‌های زندگی سالم و اجتماعات سالم</p>	عناصر سبز مصنوع: باغ و باغبانی شهری	
Baur 2018; Vanstone 2003; Bramadat 2019; Potter 2019; (Lea Philo and Cadman 2018)	<p>- تفریحات مبتنی بر طبیعت</p> <p>- ورزش‌های مبتنی بر طبیعت و آمادگی ذهن (پارکور، یوگا، ماساژ، ریکی و مراقبه و غیره) در ایجاد معنویت (در مقیاس فردی)</p>	تفریحات و ورزش‌های مبتنی بر طبیعت	

منابع	مفاهیم و شناسه‌ها	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین محوری
Sheldrake 2009; Sheldrake 2014; Dyson et al. 1997; Fisher (2011; Minea 2012)	<p>- شهر به عنوان مکانی برای تعاملات اجتماعی مطلوب و انسجام اجتماعی</p> <p>- تعاملات اجتماعی (اهمیت ارتباط با خود و دیگران/ حس تعلق و احترام به دیگران)</p> <p>- سه رکن معنویت: خدا، خود و دیگران</p> <p>- انعکاس سلامت معنوی در چهار حوزه از بهزیستی معنوی: حوزه فردی که شخص در آن با خود در ارتباط است، حوزه اجتماعی، با روابط عمیق بین فردی، حوزه محیطی و حوزه متعالیه است.</p> <p>- عدالت و برابری (شمولیت همه انواع گروه‌های مردم در شهر) و برابری جنسیتی</p>	تعاملات اجتماعی	
Sheridan 2015; Sheldrake 2014; Fedele and Knibbe 2013; Birch and Sinclair 2013; Sheldrake 2009; Dyson et al. 1997	<p>- پرورش مفهوم خیر مشترک و رفاه عمومی</p> <p>- از طریق ایجاد فضای مقدس است که معماری، نوید اتحاد برای عدالت اجتماعی و معنویت می‌دهد و از توسعه ظرفیت‌های مورد نیاز برای زندگی کاملاً انسانی حمایت می‌کند.</p> <p>- وقتی درک عمیق و گسترده‌ای از معنویت، دیدگاهی جامع از عدالت اجتماعی و معماری آگاهانه اجتماعی به هم پیوند می‌خورند، فضای مقدس و معنوی ظهور می‌کند.</p>	عدالت اجتماعی و همه‌شمولی	
Sheldrake 2014; Sheldrake 2009; Ardalan 2016b; Romero Pérez and Lecaros 2020; Hegner and Margry 2016; Fisher 2011; Marinic 2016; (Van Niekerk 2018; Havlíček and Klingerová 2018)	<p>- حضور اقشار مختلف مردم از ادیان و مذاهب و فرهنگ‌های گوناگون باعث ایجاد شهرهای چندفرهنگی و جهان شمول باعث ایجاد فضای معنوی در کل شهر فرای یک دین خاص</p> <p>- تکثرگرایی فرهنگی و مذهبی: نحوه تعامل و کنار هم قرار گرفتن مذاهب و نیز فرهنگ‌های مختلف با تفکر سکولاریزم</p> <p>- تکثرگرایی فرهنگی در ایجاد تصویر جدید از شهر و ایجاد هویت تقویت ارتباطات جهانی در راستای تقویت همبستگی جوامع</p>	جوامع چندفرهنگی منسجم	اجتماعی فرهنگی
Marinic 2016; Bermudez 2016; Senbel 2015; Hegner and Margry 2016; Dyson et al. 1997; Ardalan 2016b; Barrie et al. 2015; Keller et al. 2013; Birch and Sinclair 2013; du Toit 2014; Heng 2014; Van Niekerk 2018	<p>- عناصر فرهنگی در ایجاد معنویت: شاخصه‌های تاریخی، اعمال عبادی، غذا، موسیقی، آداب و رسوم، ادبیات و غیره: فرهنگ ملموس و ناملموس شهرها برای ارتقا مفاهیم فرهنگی شهرها</p> <p>- مکان‌هایی با معنای فرهنگی خاص متعلق به دوره‌های باستانی و تاریخی</p> <p>- مکان‌های باستانی آمیخته با فرهنگ معاصر</p> <p>- نشانه‌شناسی اجتماعی: نشانه‌ها و نمادها در زندگی اجتماعی</p>	هویت فرهنگی	
Mmako et al. 2020; Omobowale 2020; McGlymont 2018; Becci et al. 2017; Marinic 2016; Grabalov and Nordh 2020; López Villalba 2019; Heng 2014; Garmany 2013; Hegner and Margry 2016; Barrie et al. 2015	<p>- رویدادهای اجتماعی و فعالیت‌های اجتماعی معنادار هر بوم</p> <p>- رویدادهای فرهنگی، مذهبی و اعتقادی خاص هر بوم</p> <p>- جشن‌ها و جشنواره‌ها، مراسمات و آداب و رسوم بومی فرهنگی</p> <p>- اهمیت رویدادهای اجتماعی فرهنگی در اماکن مقدس</p> <p>- برگزاری رویدادهای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و بشردوستانه</p> <p>- رویدادهای اجتماعی فرهنگی مربوط به دفن در آرامستان‌ها</p>	رویدادهای اجتماعی فرهنگی	
Barrie et al. 2015; Grabalov and Nordh 2020; Hegner and Margry 2016; Naor and Mayseless 2020; Imani and Shahrabi (2019)	<p>- خلوت و سکوت: خلوت در محیط‌های طبیعی بکر جهت کشف دنیای درون و هویت فردی</p> <p>- اماکن عبادی به عنوان "پناهگاه‌های آرام و ساکت"</p> <p>- آرامستان‌ها به عنوان یک محیط آرامش بخش معنوی</p> <p>- مکان‌هایی که برای جدایی انسان از دنیا ساخته شده‌اند.</p>	خلوت و سکوت، آسایش و آرامش	روان‌شناسی

منابع	مفاهیم و شناسه‌ها	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین محوری
Naor and Maysseless 2020; Nasr 1990; Imani and Shahrabi (2019)	<p>- تفکر: اهمیت محیط‌های طبیعی برای تجربه خلوت و دوری از دنیای روزمره و فناوری‌های نوین، در راستای تفکر در باب معنای زندگی و مقدسات</p> <p>- ایجاد حس ذکر در فضاهای معنوی</p>	تفکر و ذکر	
Fedele and Knibbe 2013; Fisher 2011; McGlymont 2018; Naor and Maysseless 2020; Sheldrake 2009; Imani and (Shahrabi 2019)	<p>- رشد و کمال فردی در فضای معنوی</p> <p>- شناخت عناصر ذهنی و ناملموس معنوی</p> <p>- اهمیت سبک زندگی معنوی (در همه مقیاس‌های فردی/ جمعی و اجتماعی)</p> <p>- یکی از ابعاد سلامت‌معنوی، حوزه فردی است که فرد در آن با خود در ارتباط صحیح است.</p>	رشد و کمال فردی	
Baur 2018; Birch and Sinclair 2013; Cornah 2006; Ennis 2004; Naor and Maysseless 2020; Imani and Shahrabi (2019)	<p>- تاثیر معنویت بر سلامت عمومی</p> <p>- تاثیر روانی و معنوی عناصر طبیعی در کاهش فشارهای روانی (دسترسی محدود بسیاری از شهروندان به مناطق طبیعی و نتیجه آن افزایش فشارها و تنش‌های روزمره)</p> <p>- اثرات روانی آموزش و طراحی‌های مبتنی بر طبیعت</p> <p>- تاثیر معنویت بر سلامت روان: ایجاد سلامت روان و توانبخشی به افراد، افزایش دسترسی به شبکه حمایت اجتماعی و افزایش سرمایه اجتماعی، ایجاد سلامت عاطفی روانی، تغییر خلقیات و ابعاد اخلاقی در فرد (کمک کردن، احساس گناه، مراقبه، ورزش و غیره)</p> <p>- اهمیت معماری و محیط ساخته‌شده مذهبی بر سلامت روان</p> <p>- وجود شکاف اهمیت بخشی به سلسله‌مراتب نیازهای انسانی در طراحی شهری معاصر به علت نبود زمینه‌ای برای رفاه و سلامت روان افراد در جامعه</p> <p>- محیط‌های سبز و مناسب ورزش</p> <p>- محیط سالم و شفابخش در ایجاد تعادل روح و جسم: اهمیت طراحی سبز و فنگ‌شویی در به تعادل رساندن انسان و معنویت در محیط ساخته‌شده (ارتباط طبیعت، انسان، روح انسان و محیط ساخته‌شده)</p>	سلامت عمومی	روان‌شناختی
Abbas 2014; Baur 2018; Bramadat 2019; Lea et al. 2018; Mmako et al. 2020; Potter 2019; Vanstone 2003	<p>- فواید ورزش در محیط‌های شهری یا نیمه شهری به علت ایجاد تجربیات مثبت</p> <p>- ورزش‌های مبتنی بر طبیعت و آمادگی ذهن (پارکور، یوگا، ماساژ، ریکی و مراقبه و غیره) در ایجاد معنویت (در مقیاس فردی)</p> <p>- اهمیت ابعاد روان‌شناختی در فضاهای دارای کیفیت معنویت: تاثیر باغ‌ها و برنامه‌های باغبانی، مزارع سبز حفاظت‌شده، پارک‌ها، جنگل‌های شهری و محیط‌های بیرونی محله</p>	محیط و فعالیت‌های شفابخش	
Agunbiade 2019; Berman 2010; Dilger 2014; Garmany 2013; Marinic 2016; Matthews and Tucker 2006; Minton Isaacson Varilek Stadick and O'Connell-Persaud 2018; Mmako et al. 2020; Nakau et al. 2013; Sheringham and (Wilkins 2018)	<p>- تاثیرات روان‌شناختی معنویت در فضاها و محلات شهری بر افراد در شرایط خاص (مانند مهاجران، بیماران، سالمندان، زاغه‌ها و محرومان شهری و غیره)</p>	حمایت از گروه‌های آسیب‌دیده	
Barrie et al. 2015; Becci et al. 2017; Dyson et al. 1997; Farrés et al. 2015; Hegner and Margry (2016; Omobowale 2020)	<p>- رویدادهای اعتقادی خاص هر بوم</p> <p>- رویدادهای اجتماعی مذهبی فرهنگی داخل یا اطراف اماکن مقدس</p> <p>- رویدادهای فرهنگی معنوی و تاثیر آن بر ادراک مردم از محیط</p> <p>- اماکن مقدس به عنوان "پناهگاه‌های آرام و ساکت" برای اعمال عبادی</p> <p>- مکان‌های دارای نماد اعتقادات مذهبی با اجرای مراسم‌های اجتماعی و فرهنگی</p>	رویدادها و اعمال مذهبی	اعتقادی و متعالی

منابع	مفاهیم و شناسه‌ها	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین محوری
Ardalan 2016a 2016b; Barrie et al. 2015; Becci et al. 2017; Bergmann 2017; Hegner and Margry 2016; Omobowale 2020; Sheldrake 2009 2014; Streib and Hood 2013; Walker (et al. 2019; Rafieian et al. 2019)	<p>- اهمیت آموزه‌های دینی و اعتقادات، اعمال مذهبی در ساخت و ادراک فضای شهری و محیط ساخته‌شده</p> <p>- تاثیر مذهب بر خاطره‌انگیزی فضاهای شهری</p> <p>- حضور افرادی که هر بوم و منطقه از لحاظ اعتقادی آنان را تاثیرگذار می‌بینند (رهبران دینی و قومی، اولیای الهی، و غیره).</p> <p>- استفاده از تفکرات و اعتقادات مذهبی و قومی در حفاظت محیط زیست شهری توسط مردم</p> <p>- اهمیت دیدگاه‌های انسان‌ها در مقدس‌سازی اماکن و اعمال قدرت</p> <p>- توجه به عرفان در تدوین قالب‌های معنوی: هستی‌شناسی/ کمال‌گرایی (متعال) (حرکت از کثرت به وحدت)</p> <p>- تاکید و توجه به معاد برای رسیدن به چشم‌انداز معنوی از شهر انسانی</p> <p>- به‌کارگیری عناصر و مفاهیم مقدس در شهرها؛ رسیدن به چشم‌انداز معنوی از شهر انسانی</p> <p>- مکان‌هایی که برای جدایی انسان از دنیا</p>	تقدس (آموزه‌های دینی و عرفانی)	
Bermudez 2016; Farrés et al. 2015; Fisher 2011; Grabalov and Nordh 2020; Herman Beaumont Cloke and Walliser 2012; Mattis et al. 2019; Naghizadeh 2004; Sheldrake (2014); (Rafieian et al. 2019)	<p>- حوزه متعالیه یکی از چهار حوزه سلامت معنوی که مربوط به ارتباط انسان با عوالم دیگر است: درک حضور خدا در تمامی امور در دستیابی به شهر خوب</p> <p>- ارزش‌ها، اخلاق و معنویت به عنوان عناصر سازنده یک شهر در دوران پست سکولاریزم</p> <p>- ارتباط بین زندگی روزمره و ویژگی‌های مثبت اخلاقی نظیر شفقت، امید، رهایی، شادی و غیره</p> <p>- مولفه‌های اخلاقی مقدماتی جهت ایجاد توسعه شهری معنویت‌گرا: حقیقت/ سلامت/ صداقت؛ خیر/ اخلاق؛ زیبایی/ زیبایی‌شناسی؛ سادگی/ فروتنی؛ کرامت انسانی/ برابری؛ همدلی/ مهربانی/ دوست داشتن؛ نگرش ذهنی/ ذهن‌آگاهی/ ارتباط با خدا (نماز و دعا)؛ احترام (به طبیعت و زندگی)؛ تعلق‌مندی/ دسترسی/ ارتباط با جامعه محلی و جهانی؛ امنیت/ ایمنی/ صلح؛ تعالی و کمال (برای هر فرد، فرهنگ، قومیت، حقیقت، و غیره)؛ معنا/ سلامت؛ ارزش‌های بومی فرهنگی؛ عدم نگاه یک‌جانبه به بهره‌وری‌های اقتصادی؛ نقد کمی‌گرایی</p>	اخلاق و ارزش‌های متعال	اعتقادی و متعال
Lange and E. 2016; Mattis et al. 2019	<p>- بیان هویت دینی و یادآوری ارزش‌ها توسط مردم</p> <p>- اهمیت محصولات فرهنگی و مذهبی که توسط افراد در جامعه برای تعیین قلمرو و بروز هویت مقدس و ایمانی خود، مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ نظیر لباس‌های رسمی و غیررسمی، جواهرآلات، خالکوبی‌های بدن، اعمال مذهبی و غیره.</p>	هویت دینی	
Ardalan 2016b; Sheldrake (2014)	<p>- اهمیت دانش‌ورزی و خردورزی (شکل‌گیری مراکز آموزشی در کنار فضاهای مقدس)</p> <p>- آموزش و ارتقا سطح آگاهی مردم</p> <p>- ایجاد حیات اجتماعی و سرزندگی شهری به‌واسطه حضور اندیشمندان و جویندگان علم در شهرها</p> <p>- به‌کار بردن حکمت و عقلانیت در مدیریت امور شهری در دستیابی به شهر خوب</p>	حکمت و عقلانیت، آگاهی، دانش و خردورزی	

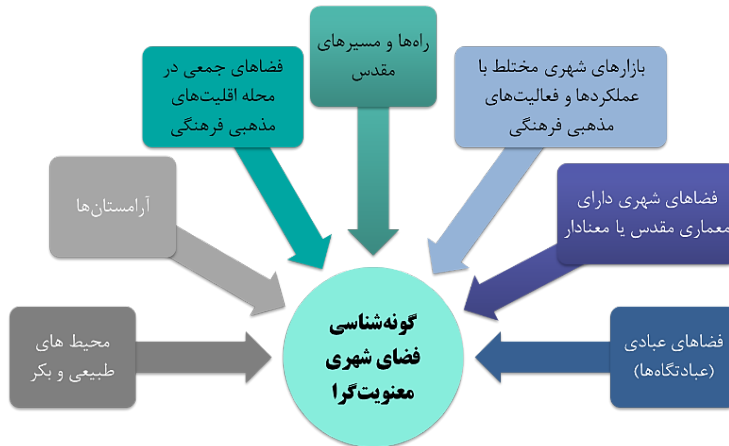
اخلاقیات و مبانی فرهنگی هر جامعه، به نوعی زمینه‌ای برای ایجاد معنویت در شهر و فضای شهری است، به‌طوری که نوعی نیروی محرکه و قدرت پیشین برای ساختن و شکل‌دهی به این فضاهاست (Farrés et al. 2015; Fisher 2011). از سوی دیگر با ایجاد فضای شهری معنوی تاثیر قابل توجهی از جمله تأثیرات معنوی، ایجاد فرصت‌هایی برای خلوت، تأمل، تفکر، ذکر و ارتباط با خدا و هستی و

ابعاد فضای شهری معنوی (بر اساس آنچه در جدول ۲ آمده است) بر اساس ابعاد فضای شهری که کرمونا (۲۰۰۳) ذکر کرده است (ابعاد ادراکی، بصری، اجتماعی، کالبدی، عملکردی و زمانی) تقسیم می‌شود. با این حال، مطالعات جاری مرتبط با معنویت در فضای شهری، ابعاد جدیدی از جمله ابعاد طبیعی، روان‌شناختی و متعال را به این ابعاد اضافه می‌کند. اعتقادات و ارزش‌های دینی،

برخی از فضاهای شهری در مطالعات بررسی شده به عنوان فضاهای معنوی معرفی شده‌اند. این فضاها شامل اماکن مذهبی (محل عبادت ادیان مختلف)، مکان‌های مقدس، مکان‌هایی با عناصر طبیعی دست‌نخورده و بکر، آرامستان‌ها، فضاهای جمعی محدوده‌های زیستی اقلیت‌های مذهبی و فرهنگی، و بازارهای شهری مختلط با عملکرد مذهبی.

دوری انسان از هرج و مرج دنیای روزمره است (Bar-rie et al. 2015; Grabalov and Nordh 2020; Hegner and Margry 2016; Naor and Mayselless 2020) تأثیرات روان‌شناختی آن مبتنی بر تقویت سلامت روان افراد با ایجاد یک فضای آرام و شفا بخش است (Abbas 2014; Bramadat 2019; Lea et al. 2018; Baur 2018; Potter 2019; Mmako et al. 2020; Vanstone 2003).

شکل ۱: گونه‌بندی فضای شهری معنویت‌گرا (مطرح‌شده در منابع مرور شده)

گلوله برفی نیز شامل ۲۳ مقاله ژورنالی، ۴ کتاب، ۳ فصل از یک کتاب می‌باشند. در مجموع ۷۰ پژوهش مطالعه گردید که ۷۰ درصد از این پژوهش‌ها مقالات ژورنالی بودند. تحلیل یافته‌ها بر اساس تکنیک تحلیل مضمون^۶ در راستای دستیابی به چارچوب فضاهای شهری معنویت‌گرا در شش مضمون پایه تعریف معنویت، انواع معنویت، حوزه‌های معنویت، ارتباط معنویت و دین، شاخصه‌های فضای شهری معنویت‌گرا ارائه گردیده است.

در بخش دوم از روش دلفی و پرسش از نخبگان و اساتید با استفاده از پرسش‌نامه همراه با سوالات باز و مصاحبه نیمه ساختاریافته بهره گرفته شد که جامعه آماری ۵۱ نفر از اساتید حوزه شهرسازی و معماری (۱۶ نفر)، علوم قرآن و حدیث (۱۵ نفر)، جغرافیا، مهندسی و فلسفه (۱۵ نفر)، جامعه‌شناسی (۹ نفر)، روان‌شناسی (۲ نفر)، را شامل می‌شود. همچنین در راستای تدقیق چارچوب نظری از دیدگاه شهروندان نیز استفاده شده است. بدین منظور با ۲۱ نفر از شهروندان در فضای مجازی مصاحبه شد. افراد مصاحبه‌شده شامل ۱۱ زن و ۱۰ مرد بودند که با ۲۱ مصاحبه اشباع داده به دست آمد. مصاحبه‌ها، بصورت مصاحبه عمیق و غیر ساختاریافته بر مبنای دریافت تعریف معنویت، ویژگی‌ها و کیفیت‌های فضای شهری معنوی، عناصر و اجزای فضای شهری معنوی انجام یافت. در نهایت پاسخ نخبگان و شهروندان با استفاده از روش تحلیل مضمون، تحلیل و شبکه مضامین به دست آمده در اشکال ۲ و ۴ و ۵ ارائه شده است. جدول ۳ روش‌های

۳. روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش در دو بخش شامل روش مطالعه ادبیات موضوع، و مصاحبه با اساتید و نخبگان تبیین می‌شود. در بخش اول از روش مرور نیمه‌سیستماتیک در راستای مرور ادبیات تحقیق و بررسی پژوهش‌های مربوط به معنویت در رشته شهرسازی و معماری استفاده شده است. اندازه کل نمونه‌ها در بخش مرور ادبیات موضوع در این تحقیق، ۸۴ پژوهش است. در بخش مرور سیستماتیک^۲ به وسیله پایگاه اسکوپوس با جستجوی واژه‌های «معنویت» و «فضای شهری^۳»، ۵۶ پژوهش در بازه زمانی سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۲ استخراج گردید که از این میان ۳۸ مقاله ژورنالی، ۲ مقاله کنفرانسی، ۴ کتاب و ۸ مورد فصلی از یک کتاب و ۴ مورد نوشته‌هایی که کتب این موضوع را مرور و تحلیل کرده بودند، مورد بررسی قرار گرفت و در آخر ۱۷ مورد به علت عدم ارتباط آن پژوهش‌ها به موضوع معنویت و فضای شهری از فرآیند تحلیل کنار گذاشته شدند.

انتخاب پژوهش‌های بخش دوم مرور ادبیات به وسیله روش گلوله برفی^۴، و نمونه‌گیری هدفمند انجام شده است. این روش، پژوهش‌هایی که به صورت ویژه به موضوع معنویت در حوزه‌های مختلف معماری، شهرسازی، الهیات، و فلسفه مرتبط است را شناسایی می‌کند. این منابع یا مربوط به پژوهش‌های فوروم ACS^۵، و یا مقالات پر استناد یا مروری این حوزه بودند، و در راستای تدقیق چارچوب نظری، تحلیل محتوا شدند. پژوهش‌های مشخص شده با روش

استفاده شده در تحقیق را به صورت خلاصه ارائه می‌دهد.

جدول ۳: انواع روش‌های تحقیق استفاده شده در پژوهش

مرحله تحقیق	روش گردآوری داده	توضیحات تکمیلی	نوع روش	روش نمونه‌گیری	اندازه نمونه	روش تحلیل	روش تقلیل	محصول نهایی
مرور ادبیات موضوع و معنای نظری	مرور نیمه سیستماتیک	مرور سیستماتیک پایگاه اسکوپوس با جستجوی پژوهش‌های دارای واژه «معنویت» و «فضای شهری» بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰	روش کمی	هدفمند و سیستماتیک	۵۳ پژوهش	تحلیل مضمون (تحلیل تماتیک)	کدگذاری باز، محوری، گزینشی	ترسیم شبکه مضامین در راستای تدوین چارچوب نظری
	مرور غیر سیستماتیک	پژوهش‌های مرتبط با موضوع رساله و نمایه شده در پایگاه‌های دیگر غیر از پایگاه اسکوپوس	روش کیفی	گلوله برفی	۳۰ پژوهش	تحلیل مضمون (تحلیل تماتیک)	کدگذاری باز، محوری، گزینشی	
منظور تعریف و ابعاد معنویت	روش دلفی پرسش‌نامه با نیمه‌باز با نخبگان (اساتید و متخصصین)	پرسش‌ها در مورد تعریف معنویت و ویژگی‌های فضای شهری معنوی	روش کیفی	هدفمند نخبگان (اساتید و متخصصین)	۵۱ نفر از نخبگان (اساتید و متخصصین)	تحلیل مضمون (تحلیل تماتیک)	کدگذاری باز، محوری، گزینشی	

۴. تحلیل یافته‌ها

سوالات اساتید و شهروندان به شرح زیر است:

۱. معنویت را چگونه تعریف می‌کنید؟ ۲. فضاهای شهری معنوی چه ویژگی‌هایی دارند؟ ۳. فضاهای شهری معنوی دارای چه عناصر کالبدی کاربردی یا طبیعی هستند؟ هدف اصلی این پژوهش تبیین ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنوی است. بدین منظور پاسخ‌های نخبگان و گروه‌های مردمی به منظور استخراج مضامین مرتبط با هدف با استفاده از روش تحلیل مضمون، تحلیل شده‌اند. مطالعات و تحلیل‌های دیگر مبتنی بر مصاحبه یا مطالعات تطبیقی آراء و نظرات نخبگان و مردم در پژوهش دیگری انجام شده است. با این حال، مضامین بیان شده توسط هر دو گروه با رنگ‌های متفاوت در شکل‌های ۲، ۴ و ۵ نشان داده شده است.

بدین منظور پاسخ‌ها ابتدا از طریق کدگذاری باز پیاده‌سازی شدند و سپس بر اساس کدگذاری محوری به مضامین اصلی و کدگذاری گزینشی و موضوعی به مضامین سازمان‌دهنده تقسیم شدند. پاسخ دهندگان سوال اول از گروه نخبگان و اساتید دانشگاه، در تعریف معنویت، ذهنی بودن مقوله معنویت، مبهم بودن تعریف و مفهوم معنویت، درونی و باطنی بودن مفهوم، فرا مادی بودن این موضوع، ارتباط آن با عوالم دیگر و تفاوت بنیادین آن با مذهب و

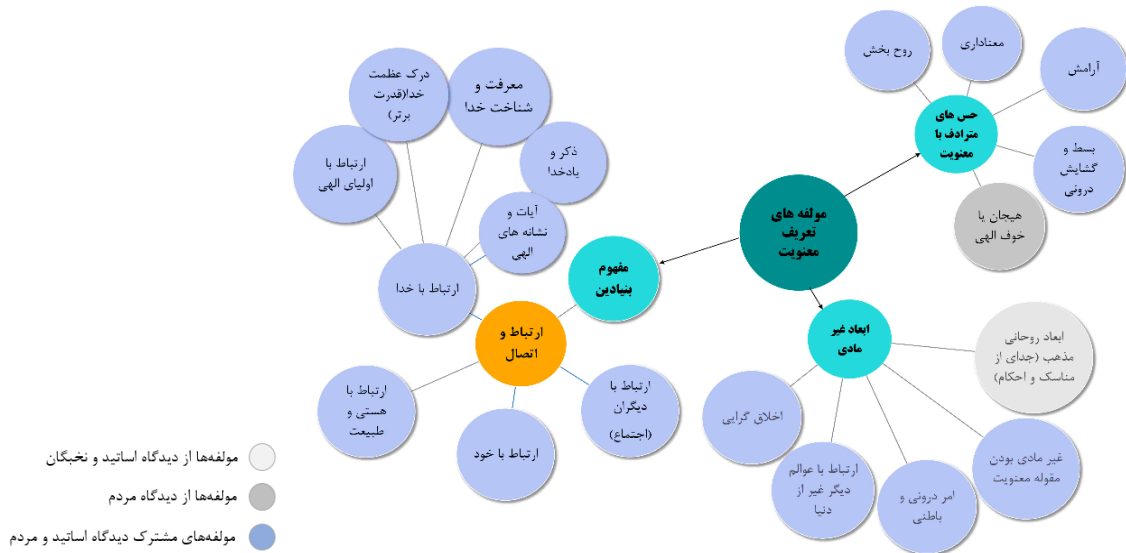
دین را بیان نمودند ولی در پاسخ گروه شهروندان تعریف معنویت بیش‌تر در ارتباط با خدا و اسماء الهی تبیین شده است. آن‌ها همچنین معتقد بودند که رابطه خوب با خود، با خدا، با دیگران (جامعه) و با طبیعت یکی از اساسی‌ترین جنبه‌های تعریف معنویت است. مقولات دیگر مانند صلح، معنا، تقدس، ذکر و غیره از جمله موضوعات زیربنایی تعریف معنویت در پاسخ پاسخگویان بوده است. شبکه مضامین استخراج شده از تحلیل مضمون سوال اول در شکل ۲ نشان داده شده است.

با توجه به پاسخ‌ها، معنویت مفهومی چند بعدی با سطوح مختلف معنایی است. برخی معتقدند که در شرایط و زمان‌های مختلف سطوح مختلفی از معنویت را به تناسب فضا تجربه کرده‌اند و این سطوح از نظر آن‌ها ارزش یکسانی ندارند و بالاترین سطح معنویت، معنویت است که در ارتباط با خدا احساس می‌کنند یعنی معنویت با دین و مسائل دینی تعریف می‌شود. از منظر آن‌ها معنویت همراه با احساس آرامش و امنیت، خلوت، تأمل و تفکر است. این نوع معنویت در فضای ذهنی و شخصی هر فرد تجربه و ادراک می‌شود. نوع سوم که مرتبه پایین‌تری دارد، احساسی است که از تعاملات مطلوب دیگران یا احساس نشاط اجتماعی به دست می‌آورند. در لحظاتی که شاهد روابط اجتماعی مطلوب، دوستی و مهربانی مردم

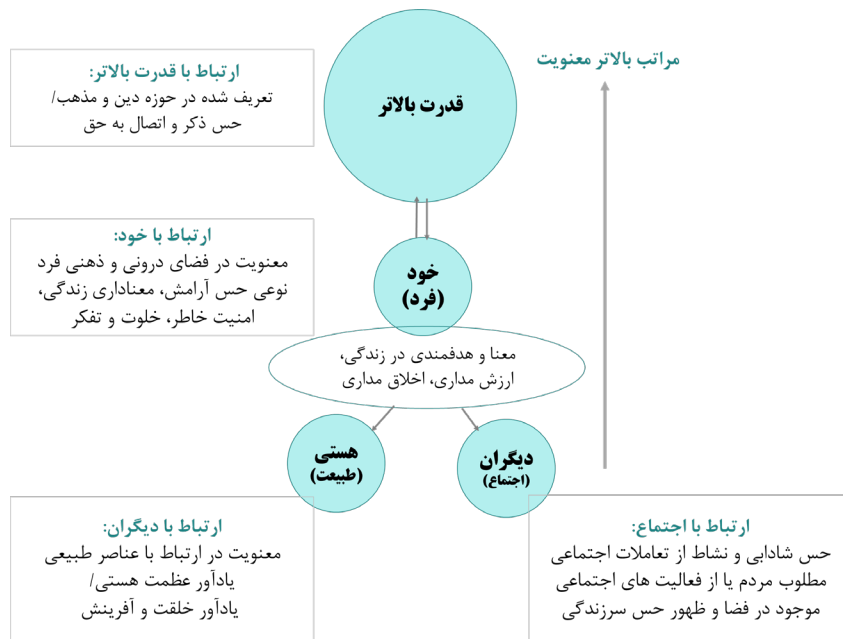
با یکدیگر، فرصت دور هم بودن و دور هم جمع شدن و غیره به وجود می‌آید. شکل ۳ سطوح معنویت را از دیدگاه

شهروندان و کارشناسان نشان می‌دهد.

شکل ۲: شبکه مضامین سوال اول: مولفه‌های تعریف مفهوم معنویت براساس «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»

شکل ۳: مراتب معنویت از دیدگاه دو گروه «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»

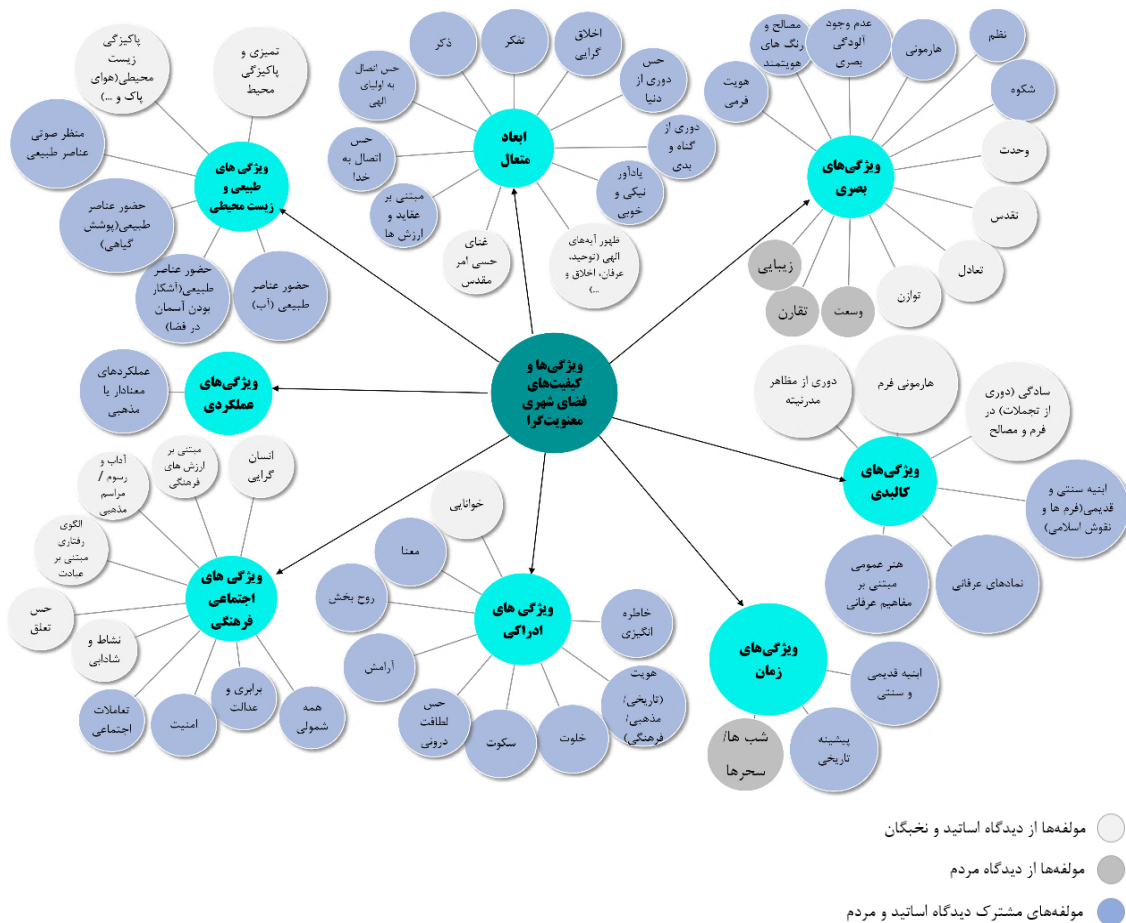
موضوعات مطرح‌شده در سوال دوم مربوط به کیفیت و ویژگی‌های فضای شهری معنوی است که مبتنی بر مضامین سازمان‌دهنده در ابعاد کالبدی، عملکردی، ادراکی، بصری، زمانی، محیط طبیعی و فضایی طبقه‌بندی می‌شود. کیفیت‌های مطرح‌شده شهروندان و اساتید دارای ویژگی‌های مشترک بسیاری است که به طور جداگانه در شکل ۴ مشخص شده است.

مولفه‌های بعد کارکردی فضای شهری معنوی شامل وجود کارکردهای مذهبی یا معنادر است و مولفه‌های بعد کالبدی از جمله وجود بناهای دارای معماری هویت‌مند در فضا، وجود مصالح، نقوش و رنگ‌های مشخص در معماری فضا، سادگی و دوری از جلوه‌های معماری مدرن، وجود عناصر عرفانی و نمادهای مقدس در مبلمان، نقاشی‌های دیواری یا دیوارهای ساختمان یا فضای شهری و همچنین

از دنیا و روزمرگی، یادآوری خوبی‌ها و دوری از گناهان، ظهور آیه‌های الهی و ظهور ارزش‌های مقدس می‌انجامد. فضای شهری معنوی در ارتباط با بعد کالبدی، فرم کالبدی دارای کاراکتر و هویت، و نقوش اسلیمی بناهای تاریخی در ابعاد اجتماعی، تعاملات اجتماعی در فضا بر اساس مهربانی، فروتنی، شفقت، پاسخگویی، شادی و یاریگری هم‌نوعان در ارتباط با بعد بصری، داشتن هویت بصری؛ در بعد طبیعی وجود سبزی‌نگی و پوشش گیاهی و در دسترس بودن و وجود عنصر آب در فضا؛ در ابعاد ادراکی حس آرامش، خلوت و معنا را فراهم می‌کند. موارد ذکر شده اصلی‌ترین و متداول‌ترین ویژگی‌ها در نظرات پاسخ‌دهندگان و مصاحبه‌شوندگان بوده است. علاوه بر این، دوری از دنیا، یاد خدا و ارتباط و اتصال به او به عنوان یکی از بالاترین سطوح فضای شهری معنوی در ابعاد متعال ذکر شده است.

حضور هنر عمومی بر اساس این نمادهای فرهنگی است. در ابعاد بصری نیز وجود هویت فرمی، هویت بصری، ایجاد حس وحدت، شکوه، تعادل و تقدس از مهم‌ترین ویژگی‌های این فضاها ذکر شد. همچنین مولفه‌های ادراکی نظیر حس معنا، یادآوری، سکوت، خلوت، آرامش، حس لطافت درونی و هویت در ادراک و تجربه این فضاها نقش اساسی داشته است. از منظر متخصصان، این فضاها دارای فعالیت‌ها و رویدادهای فرهنگی مبتنی بر آداب و رسوم، آیین‌ها، ارزش‌های فرهنگی، الگوهای رفتار اجتماعی مبتنی بر عبادت، تعاملات اجتماعی مطلوب، همه‌شمولی، عدالت اجتماعی و برابری هستند. وجود عناصر طبیعی به صورت آب، هوای پاک، پوشش گیاهی، نور خورشید و آشکار بودن آسمان به همراه منظر صوتی طبیعت از ویژگی‌های بسیار مهم فضاهای شهری معنوی، نام برده شده است. در نهایت ادراک چنین فضاهایی به ذکر، حس ارتباط و اتصال با خدا، تأمل، تفکر، حس دوری

شکل ۴: شبکه مضامین مرتبط با سوال دوم: ویژگی‌ها و کیفیت‌های فضای شهری معنویت‌گرا از دیدگاه دو گروه «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»

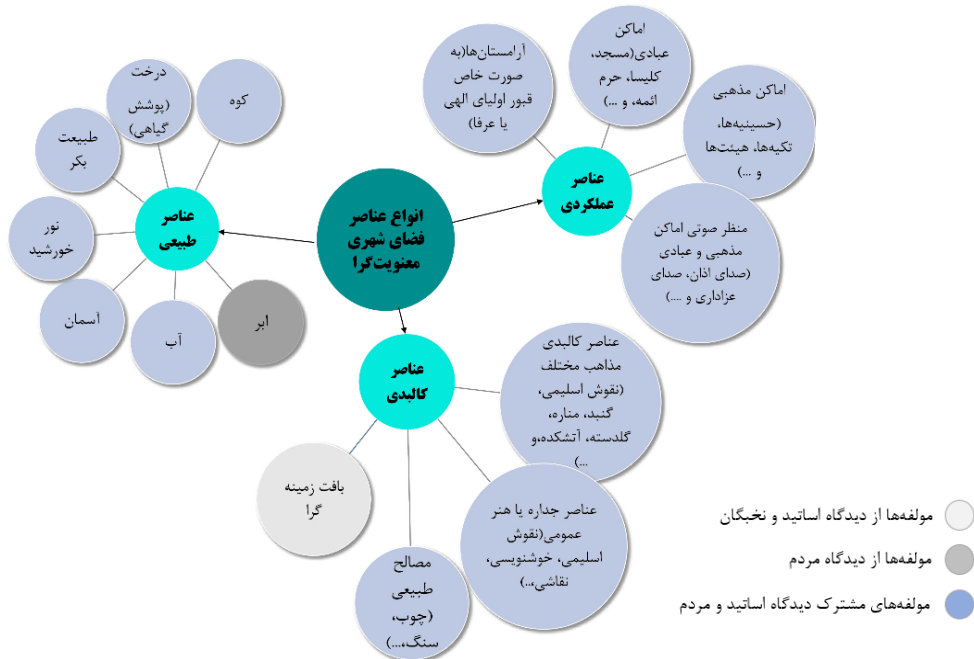
کالبدی و طبیعی هستند. عناصر عملگره‌ای شامل آرامستان‌ها، اماکن عبادی، اماکن مذهبی؛ عناصر کالبدی شامل بافت‌های تاریخی، بافت‌های زمینه‌گرا، عناصر

سوال سوم مبتنی بر عناصر موجود در این فضاها یا گونه‌بندی فضاهایی است که معنوی قلمداد می‌شوند. با توجه به پاسخ‌ها، فضاهای معنوی دارای عناصر عملگره‌ای،

عناصر طبیعی، و بافت تاریخی و قدیمی و زمینه‌گرا به عنوان عناصر و اشکالی که احساسات معنوی را در انسان بر می‌انگیزد، نام برده شد. شبکه مضامین مرتبط با سوال سوم در شکل ۵ نشان داده شده است.

کالبدی مذاهب مختلف از جمله گنبد، مناره، ناقوس و غیره و نیز مصالح طبیعی همساز با طبیعت؛ و عناصر طبیعی شامل کوه، درخت، آسمان، دید به نور خورشید، حضور پوشش گیاهی و طبیعت بکر می‌شود. در پاسخ به این پرسش، نه تنها عناصر مذهبی و آیینی ذکر شد، بلکه

شکل ۵: شبکه مضامین در ارتباط با سوال سوم: انواع عناصر فضاهای شهری معنویت‌گرا از دیدگاه دو گروه «اساتید و متخصصین» و «شهروندان»

۵. بحث

فضاهای شهری معنویت‌گرا، گونه‌ای از فضاهای شهری است که معنویت و جلوه‌های معنایی در ادراک و تجربه انسان از آن مشهود است. این فضاها دارای ویژگی‌هایی هستند که یا در «آفرینش» چنین مکانی نقش داشتند و یا روح معنویت در «تجربه و ادراک» آن مورد توجه قرار گرفته است. کیفیت معنویت در فضاهای شهری بر سه پایه استوار است: احترام به طبیعت، احترام به انسان و جامعه و ارتباط با نیروی برتر که در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف معانی متفاوتی دارند (اولوهیت یا غیر از آن). تمامی ابعاد و فضای شهری و کیفیت‌های طراحی شهری که به ایجاد و تقویت این سه پایه کمک می‌کند، معنویت را در فضای شهری ایجاد یا تقویت می‌کند. تاکنون مطالعات حوزه معنویت به مطالعه همه ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنوی به گونه‌ای که در این پژوهش صورت پذیرفته و طبقه‌بندی شده‌اند، نپرداخته است.

فضای شهری معنویت‌گرا در یک بستر و زمینه (زمینه پیشینی) شکل می‌گیرد که این زمینه نقش مهمی در شکل‌گیری یا از بین رفتن معنویت در فضای شهری دارد. این زمینه یا بر اساس «اعتقادات دینی» مبتنی بر

«حکمت نظری» (اعتقادات و عرفان) یا «حکمت عملی» (احکام دینی، احکام و شعائر مذهبی) شکل گرفته و یا بر پایه یک زمینه «برون دینی» بر اساس «اخلاق» و «عقلانیت» به وجود آمده است. هر کدام از این زمینه‌ها به ایجاد ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی در شهر می‌انجامد. این ارزش‌ها و هویت فرهنگی اجتماعی، بسترساز خلق فضاهای سازنده هویت اجتماعی و فرهنگی آن شهر و زمینه‌ساز ایجاد فضای شهری معنوی است که در بعد کارکردی دارای یکی از مولفه‌ها شامل کاربری‌های مقدس و هویت‌مند، راه‌ها و مسیرهای مقدس؛ در بعد کالبدی معماری هویت‌مند یا مقدس، مصالح، رنگ‌ها و هنر عمومی معنادار؛ در بعد ادراکی نمادها و نشانه‌های فرهنگی اجتماعی مذهبی، منظر صوتی مقدس و معنادار، رنگ تعلق اجتماعات به فضاهای شهری؛ در بعد بصری منظر فرهنگی، منظر مقدس، منظر سبز، حس شکوه، تقدس، وحدت و تواضع؛ در بعد اجتماعی و فرهنگی، هویت فرهنگی و رویدادهای مختلف فرهنگی مذهبی و اجتماعی خاص در یک جامعه چندفرهنگی منسجم؛ در ابعاد طبیعی، هویت زیست‌محیطی و طبیعی، عناصر طبیعی؛ و در بعد زمان، کاربری‌های مذهبی فرهنگی زمان‌مند و حس زمان در بافت‌های کهن و تاریخی است.

و غیره از اثرات فضای شهری معنویت‌گرا در ارتباط مطلوب انسان با اجتماع حاصل می‌شود. همچنین در بعد فردی، این‌گونه فضاها باعث بهبود وضعیت روحی- روانی فرد، حس آرامش، آسایش، نشاط و دوری از استرس‌ها و اضطراب‌های روزمره خواهد شد. شکل ۷ زمینه‌های شکل‌گیری فضای شهری معنویت‌گرا، ابعاد، کیفیت‌ها و ویژگی‌های فضای شهری معنویت‌گرا و اثرات این‌گونه فضاها را در قالب مدل مفهومی برگرفته از مطالعه مروری منابع و نظر اساتید و نخبگان و نظر شهروندان ارائه می‌دهد.

ادراک و تجربه حضور در این فضاها اثرات متفاوتی (اثرات پسین) از لحاظ روان‌شناختی و معنوی بر افراد دارد. این اثرات شامل ارتباط مطلوب فرد با خود، خدا، دیگران و طبیعت است. ارتباط مطلوب انسان با خدا زمینه‌ساز ایجاد خلوت، تأمل، ذکر، تفکر و تجربه معنوی می‌شود. ارتباط مطلوب انسان با هستی و طبیعت، حفاظت و احترام به طبیعت و ایجاد حس تعلق به محیط‌های طبیعی و بکر را فراهم می‌آورد. همچنین در محیط مصنوع، باعث ایجاد حس مکان، حفاظت از مکان، و حس تعلق به مکان می‌شود. تقویت روابط و تعاملات اجتماعی بر پایه ارتقا خصوصیت‌های اخلاقی نظیر مهربانی، تواضع، یاری‌رسانی

شکل ۷: مدل مفهومی تحقیق: فضای شهری معنویت‌گرا، زمینه پیشینی و اثرات پسینی

معنویت بدون خدا (سکولار) و معنویت فرادینی است که در حوزه‌های مختلف فردی، جمعی، محیطی و متعال قابل دسته‌بندی هستند و هر حوزه مظاهر و نمودهای مختلفی دارد. از طرفی فضای شهری دارای ابعاد مختلف کالبدی، عملکردی، بصری، ادراکی، زیست‌محیطی، اجتماعی و زمان است که هر بعد کیفیت‌های محیطی متناسب با خود را دارد. بر مبنای مطالعات انجام‌شده در این پژوهش در دو بخش مرور سیستماتیک منابع و بررسی ادبیات موضوع و همچنین مصاحبه با شهروندان و نخبگان، ابعاد فضای شهری معنویت‌گرا شامل ابعاد کالبدی، عملکردی، ادراکی، بصری، اجتماعی، زیست‌محیطی و طبیعی، و زمان است که دارای کیفیت‌هایی نظیر روح مکان، منظر صوتی فرهنگی مقدس، منظر صوتی طبیعت، هویت فرمی، شکوه و وسعت، معنا، خاطره‌انگیزی، نمادهای معنادار، هویت، تعاملات اجتماعی اخلاق‌مدار، همه‌شمولی، آسایش، آرامش، حس زمان، خلوت، سکوت، نمادهای عرفانی، منظر فرهنگی و

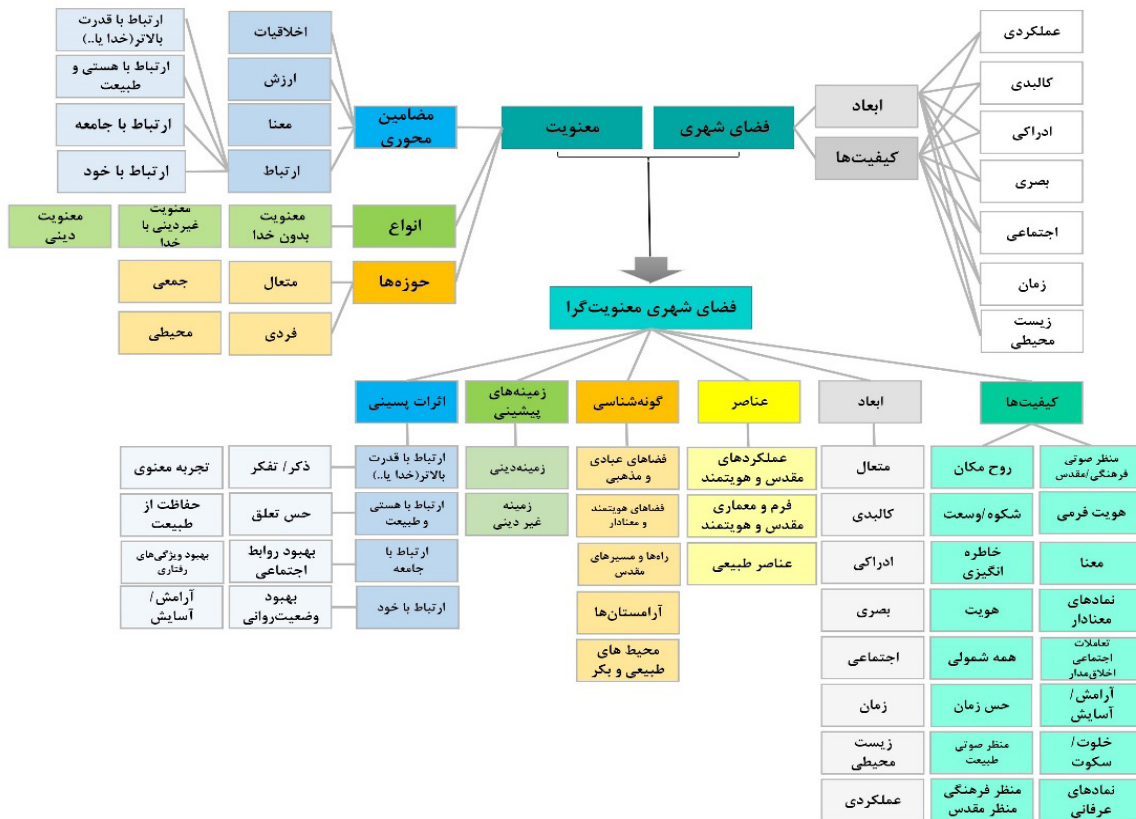
۶. نتیجه‌گیری

در راستای درک مفهوم فضای شهری معنویت‌گرا ابتدا دو مفهوم فضای شهری و معنویت بررسی شده و از بطن آن مفهوم فضای شهری معنوی یا فضای شهری معنویت‌گرا حاصل گردیده است. معنویت مفهومی فرادینی (درب‌گیرنده دین و غیر دین) است که در زمینه‌های مختلف، برای افراد مختلف در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف معانی متفاوتی داشته و با این مفاهیم ارتباط نزدیک دارد: داشتن احساس «هدف»، «معنا» و «ارتباط» - با خود، دیگران، طبیعت و خدا- اعتقاد به موجود یا موجودات مرتبه متعال و برتر، جستجوی کمال و وحدت، اخلاقیات، امید و هماهنگی، و در نظر گرفتن ابعاد متعال در همه ابعاد زندگی، در راستای این احساس که در زندگی چیزی بیش‌تر از زندگی مادی و قابل تجربه هم وجود دارد و به زندگی افراد «معنا»، «ارزش» و «آرامش» می‌بخشد. معنویت در چهار نوع معنویت دینی، معنویت غیردینی با اعتقاد به خدا،

و تجربه معنوی)، ارتباط مطلوب با خود (بهبود وضعیت روانی، آرامش و آسایش)، ارتباط مطلوب با اجتماع (روابط اجتماعی مطلوب و بهبود ویژگی‌های رفتاری) و ارتباط مناسب با طبیعت (حس تعلق به محیط و حفاظت از آن) از مهم‌ترین اثرات فضاهای شهری معنوی بر افراد است. شکل ۸ شبکه مضامین فضای شهری معنوی، بر پایه مولفه‌های تشکیل‌دهنده دو مفهوم «معنویت» و «فضای شهری» بر اساس کدگذاری گزینشی را نشان می‌دهد.

منظر مقدس است. این فضاها بر اساس یک زمینه دینی یا غیر دینی شکل می‌گیرد و شامل عملکردهای خاصی نظیر عملکردهای مقدس/ یا عملکردهای هویت‌مند، فرم و معماری مقدس و هویت‌مند، و یا عناصر طبیعی هستند. گونه‌بندی فضاهای شهری معنوی در برگیرنده، فضاهای عبادی و مذهبی، فضاهای هویت‌مند و معنادار، راه‌ها و مسیرهای مقدس، محیط‌های طبیعی بکر یا آرامستان‌ها می‌شود. هر فرد با قرار گرفتن در این فضا اثرات مختلفی دریافت می‌کند. ارتباط مطلوب با خدا (حس ذکر/ تفکر

شکل ۸: شبکه مضامین فضای شهری معنوی

تشکر و قدردانی

این مقاله هیچ حامی مالی و معنوی نداشته است.

تعارض منافع

این مقاله فاقد هرگونه تعارض منافی است.

تاییدیه اخلاقی

نویسندگان متعهد می‌شوند که کلیه اصول اخلاقی انتشار اثر علمی را براساس اصول اخلاقی COPE رعایت کرده‌اند و در صورت احراز هر یک از موارد تخطی از اصول اخلاقی، حتی پس از انتشار مقاله، حق حذف مقاله و پیگیری مورد را به مجله می‌دهند.

درصد مشارکت

نویسندگان اعلام می‌دارند به‌طور مستقیم در مراحل انجام پژوهش و نگارش مقاله مشارکت فعال داشته‌اند.

پی‌نوشت

1. Spiritual Environment Development
2. Systematic Review
3. Spirituality and Urban Space
4. Snow Bowling
5. Architecture, Culture and Spirituality (ACS)
6. Thematic Analysis

فهرست منابع

- Abbas, Wessam. 2014. Spirituality enhancing into Green Design: Towards a better user's performance within a green building- "HSBC processing centre", Smart Village, Cairo, Egypt.
- Abedi Jafari, Hassan, and Abbas Ali Rašgar. 2007. Emergence of spirituality in organizations: Concepts, Definitions, Presuppositions and Conceptual model. *Iranian Management Sciences Quarterly* 2(5): 121-99. [in Persian]
- Agunbiade, Ojo Melvin. 2019. Explanations around physical abuse, neglect and preventive strategies among older Yoruba people (60+) in urban Ibadan Southwest Nigeria: A qualitative study. *Heliyon* 5(11). doi:[10.1016/j.heliyon.2019.e02888](https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02888)
- Ahmadvkhani-Malki, Bahram, and Farzin Haqqparešt. 2016. Qualitative Data Measurement in the Urban Religious Spaces with the Emphasis on Enhancing Spirituality in Place; (A Case study: Shabestani mosques of the Qajar Era in Tabriz Bazaar). *Journal of Urban Management* 15(44): 91-106. [in Persian]
- Ardalan, Nader. 2016a. From Within: On the Spiritual in Art and Architecture. In *Architecture, Culture, and Spirituality*, edited by Thomas Barrie, Julio Bermudez, and Phillip James Tabb, 221-23.
- Ardalan, Nader. 2016b. The transcendent Dimension of Cities. IN_BO. *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura* 7(9): 34-49.
- Ardalan, Nader, and Laleh Bakhtiar. 1973. *The sense of unity: the Sufi tradition in Persian architecture* (Vol. 9). University of Chicago press Chicago.
- Barrie, Thomas, Julio Bermudez, and Teal Geva. 2015. *Architecture, Culture & Spirituality* (ACS).
- Baur, Joshua. W. R. 2018. Urban green spaces, recreation and spiritual experiences. *Leisure/Loisir* 42(2): 205-229. doi:[10.1080/14927713.2018.1449131](https://doi.org/10.1080/14927713.2018.1449131)
- Becci, Irene, Marian Burchardt, and Giorda Mariachiara. 2017. Religious super-diversity and spatial strategies in two European cities. *Current Sociology* 65(1): 73-91. doi:[10.1177/0011392116632030](https://doi.org/10.1177/0011392116632030)
- Bamanian, Mohammadreza, Mohammadreza Pourjafar, Ferial Ahmadi, and Alireza Sadeghi. 2010. Persian title: Reinterpretation of spiritual identity and sacred concepts in the architecture of Shiite mosques. *Shia Science* 8(30). [in Persian]
- Bergmann, Sigurd. 2017. *Religion, space, and the environment*. Taylor and Francis.
- Berman, Russel. 2010. British expatriates and German exiles in 1930s-1940s Los Angeles. In *The Cambridge Companion to the Literature of Los Angeles*, 49-58. Cambridge University Press.
- Bermudez, Julio. 2016. Arguments for a Spiritual Urbanism. IN_BO. *Ricerche e progetti per il territorio, la città e l'architettura* 7(9): 104-115.
- Bidwell, Nicola, and David Browning. 2010. Pursuing genius loci: Interaction design and natural places. *Personal and Ubiquitous Computing* 14(1): 15-30. doi:[10.1007/s00779-009-0217-8](https://doi.org/10.1007/s00779-009-0217-8)
- Birch, Robert, and Brian Sinclair. 2013. Spirituality in place: Building connections between architecture, design, and spiritual experience. Paper presented at the ARCC Conference Repository.
- Birtchnell, Thomas. 2016. Vaštū compliance: the gentrification of India's sacred spaces and the mobilities of ideas. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42(14): 2336-2350. doi:[10.1080/1369183X.2016.1205806](https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1205806)
- Bramadat, Paul. 2019. A bridge too far: yoga, spirituality, and contested space in the Pacific Northwest. *Religion, State and Society* 47(4-5): 491-507. doi:[10.1080/09637494.2019.1678977](https://doi.org/10.1080/09637494.2019.1678977)
- Carmona, Mathew. 2010. Contemporary public space, part two: classification. *Journal of urban design* 15(2): 157-173.
- Carmona, Mathew, Tim Heath, Steve Tiesdell, and Taner Oc. 2010. *Public places, urban spaces: the dimensions of urban design*. Routledge.
- Cornah, Deborah. 2006. *The impact of spirituality on mental health: A review of the literature*. Mental Health Foundation.
- Dilger, Hansjorg. 2014. Claiming Territory: Medical Mission, Interreligious Revivalism, and the Spatialization of Health Interventions in Urban Tanzania. *Medical Anthropology: Cross Cultural Studies in Health and Illness* 33(1): 52-67. doi:[10.1080/01459740.2013.821987](https://doi.org/10.1080/01459740.2013.821987)
- Du Toit, and Clarence Calvyn. 2014. New directions in urban spiritualities: Beyond zero-sum readings. *Theology* 117(4): 243-248. doi:[10.1177/0040571X14529729](https://doi.org/10.1177/0040571X14529729)
- Dyson, Jane, Mark Cobb, and Dawn Forman. 1997. The meaning of spirituality: A literature review. *Journal of advanced nursing* 26(6): 1183-1188.
- Ennis, IL. 2004. Sacred groves of the city: A look at contemplative gardens in New Zealand. In *Acta Horticulturae*, 113-120. International Society for Horticultural Science.
- Fang, Cheng, and Bo Yang. 2017. Modern Christian landscape in Nanjing, China: A literature review. *Sustainability (Switzerland)* 9(11). doi:[10.3390/su9112155](https://doi.org/10.3390/su9112155)

- Farrés, Yasser, Albrto Matarán, and Yulier Avello. 2015. Deterritorialization in havana: Is there an alternative based on santería? In *the Changing World Religion Map: Sacred Places, Identities, Practices and Politics*, 1795-1811. Springer Netherlands.
- Fedele, Anna, and Kim Knibbe. 2013. *Gender and power in contemporary spirituality: Ethnographic approaches*. Routledge.
- Fisher, John. 2011. The four domains model: Connecting spirituality, health and well-being. *Religions* 2(1): 17-28.
- Garmany, Jeff. 2013. Slums, space and spirituality: Religious diversity in contemporary Brazil. *Area* 45(1): 47-55. doi:[10.1111/j.1475-4762.2012.01134.x](https://doi.org/10.1111/j.1475-4762.2012.01134.x)
- Grabalov, Pavel, and Helena Nordh. 2020. "Philosophical park": Cemeteries in the scandinavian urban context. *Social-ni Studia/Social Studies* 17(1): 33-54. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85087869216&partnerID=40&md5=b502a196b9601f4e291f9dfc07d1020d>
- Havlíček, Tomas, and Klingorova Klingorová. 2018. City with or without God? Features of post-secularism in religious landscape of post-communist Prague. *Social and Cultural Geography* 19(6): 789-811. doi:[10.1080/14649365.2017.1312696](https://doi.org/10.1080/14649365.2017.1312696)
- Hegner, Victoria. 2016. *Spiritualizing the city: Agency and resilience of the urban and urbanesque habitat*. Taylor and Francis Inc.
- Heng, Terence. 2014. Hungry ghosts in urban spaces: A visual study of aesthetic markers and material anchoring. *Visual Communication* 13(2): 147-162. doi:[10.1177/1470357213496520](https://doi.org/10.1177/1470357213496520)
- Herman, Agatha, Justin Beaumont, Paul Cloke, and Andres Walliser. 2012. Spaces of postsecular engagement in cities. Faith-based organisations and exclusion in european cities.
- Imani-Khoshkho, Mohammad Hosein, and Mahdieh Shahrabi-Farahani. 2019. A Conceptual Framework for Cultural Tourists' Perception of Travel with Focus on Spirituality (Case Study: Isfahan). *Bagh Nazar Journal* 15(68): 49-58. [in Persian]
- Keller, Barbara, Constantin Klein, Anne Swhajor-Biesemann, Christopher F. Silver, Ralph Hood, and Heins Streib. 2013. The semantics of 'spirituality' and related self-identifications: a comparative study in Germany and the USA. *Psychology of Religion* 35(1): 71-100.
- Kovačić, Mojca. 2016. Conflicting religious sounds in an urban space: The case of Ljubljana religious soundscape. *Narodopisna Revue* (2): 122-131. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84993950014&partnerID=40&md5=15faa90049acf2843a6366669e224d91>
- Lange, Elizabeth Mary. 2016. Marking memories: indigenous north of the Garib River and contemporary in Westville, South Africa. *Critical Arts* 30(6): 855-876. doi:[10.1080/02560046.2016.1263218](https://doi.org/10.1080/02560046.2016.1263218)
- Lea, Jennifer, Chris Philo, and Louisa Cadman. 2018. The small stuff of barely spiritual practices. In *Spaces of Spirituality*, 135-154. Taylor and Francis.
- López Villalba, J. M. 2019. Medieval festivities and spirituality. Intervention of the city council in the enshrinement of the urban space. *Studia Historica, Historia Medieval* 37(2): 113-132. doi:[10.14201/SHHME2019372113132](https://doi.org/10.14201/SHHME2019372113132)
- Marinic, Gergory. 2016. Sacred landscapes: Spirituality and the built environment of Houston's Vietnamese community. *International Journal of Architectonic, Spatial, and Environmental Design* 10(1): 23-42. doi:[10.18848/2325-1662/cgp/v10i01/23-42](https://doi.org/10.18848/2325-1662/cgp/v10i01/23-42)
- Matthews, Hugh, and Faith Tucker. 2006. On the other side of the tracks: The psychogeographies and everyday lives of rural teenagers in the UK. In *Children and their Environments: Learning, Using and Designing Spaces*, 161-175. Cambridge University Press.
- Mattis, Jacqueline, Gordon Palmer, and Meredith Hope. 2019. Where our bright star is cast: Religiosity, spirituality, and positive black development in urban landscapes. *Religions* 10(12). doi:[10.3390/rel10120654](https://doi.org/10.3390/rel10120654)
- McGlymont, Katie. 2018. Spaces of secular faith? Shared assets and intangible values in diverse, changing communities. *Implicit Religion* 21(2), 142-164. doi:10.1558/imre.37013
- Minea, Elena. 2012. Back to agora. *Transylvanian Review of Administrative Sciences (SPL ISSUE)*: 98-108. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84875168159&partnerID=40&md5=e765dd0755a82450899c99706748d0fa>
- Minton, Mary, Mary Isaacson, Brandon Varilek, Jessica Stadick, and Shanon O'Connell-Persaud. 2018. A willingness to go there: Nurses and spiritual care. *Journal of Clinical Nursing* 27(1-2): 173-181. doi:[10.1111/jocn.13867](https://doi.org/10.1111/jocn.13867)
- Mmako, Nkolika, Helen Courtney-Pratt, and Paulin Marsh. 2020. Green spaces, dementia and a meaningful life in the community: A mixed studies review. *Health and Place* 63. doi:[10.1016/j.healthplace.2020.102344](https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2020.102344)
- Naghizadeh, Mohammad. 2004. Iranian culture, water and purification of the built environment. *Journal of Environmental Studies* 29(32): 71-92. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-1642264749&partnerID=40&md5=febc298d049a9a97cd0c7fad13c1069e>
- Nakau, Maiko, Jiro Imanishi, Junichi Imanishi, Satoko Watanabe, Ayumi Imanishi, Takeshi Baba, and Yukihiko Morimoto. 2013. Spiritual care of cancer patients by integrated medicine in urban green space: A pilot study. *Jour-*

- nal of Science and Healing* 9(2): 87-90. doi:[10.1016/j.explore.2012.12.002](https://doi.org/10.1016/j.explore.2012.12.002)
- Naor, Lia, and Ofra Mayseless. 2020. The Wilderness Solo Experience: A Unique Practice of Silence and Solitude for Personal Growth. *Frontiers in Psychology* 11. doi:[10.3389/fpsyg.2020.547067](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.547067)
 - Nasr, Seyed Hosein. 1990. *Islamic art and spirituality*. Suny Press.
 - Nix, Nancy. 2016. Urban gardening practices and culture. In *Sowing Seeds in the City: Human Dimensions*, 89-100. Springer Netherlands.
 - Omobowale, Mofeisara. 2020. "You Will Not Mourn Your Children": Spirituality and Child Health in Ibadan Urban Markets. *Journal of Religion and Health*. doi:[10.1007/s10943-020-01032-5](https://doi.org/10.1007/s10943-020-01032-5)
 - Potter, Brett. 2019. Tracing the landscape: Re-enchantment, play, and spirituality in parkour. *Religions* 10(9). doi:[10.3390/rel10090505](https://doi.org/10.3390/rel10090505)
 - Rafieian, Mohsen, Mojtaba Rafieian, and Mohamadreza Bamanian. 2019. Analysis on Meaning Quality of Urban Public Places, Yazd, Iran. *Human Geography Research Quarterly* 51(2): 411-428]. in Persian[
 - Romero, Catalina, Rolando Pérez, and Victor Lecaros. 2020. Autonomies and rationalized identities in the lived evangelical religiosity of believers: The Lima's case. *Sociologias* 22(53): 64-87. doi:[10.1590/15174522-96505](https://doi.org/10.1590/15174522-96505)
 - Senbel, Maged. 2015. From Bioregional to Reverential Urbanism. Julio Bermudez, *Transcending Architecture*, the CUA Press, Washington, DC, 63-73.
 - Sheldrake, Philip. 2009. *A brief history of spirituality*. John Wiley & Sons.
 - Sheldrake, Philip. 2014. *The spiritual city: Theology, spirituality, and the urban*. John Wiley & Sons.
 - Sheridan, Michael. 2015. Spirituality, Social Justice, and the Built Environment: Creating Sacred Space for All Peoples.
 - Sheringham, Olivia, and Annabelle Wilkins. 2018. Transnational religion and everyday lives: Spaces of spirituality among Brazilian and vietnamese migrants in London. In *Spaces of Spirituality*, 168-183. Taylor and Francis.
 - Streib, Heinz, and Ralph Hood. 2013. Modeling the religious field: Religion, spirituality, mysticism and related world views. *Implicit Religion* 16(2).
 - Tanyi, Ruth. 2002. Towards clarification of the meaning of spirituality. *Journal of advanced nursing* 39(5): 500-509.
 - Ukah, Asonze. 2016. Building God's City: The Political Economy of Prayer Camps in Nigeria. *International Journal of Urban and Regional Research* 40(3). doi:[10.1111/1468-2427.12363](https://doi.org/10.1111/1468-2427.12363)
 - Van Niekerk, Brimadevi. 2018. Religion and spirituality: What are the fundamental differences? *HTS Theological Studies* 74: 1-11.
 - Waked, H. A., and M. A. Albarmelgy. 2018. The influence of natural elements on spirituality in meditation and worship spaces. *Journal of Engineering and Applied Science* 65(5): 331-353. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85055354175&partnerID=40&md5=2b613ca4a337c0862ddb3f7de06cc96>
 - Walker, Erana, Priscilla Wehi, Nicola Nelson, Jasqueline Beggs, and Hemi Whaanga. 2019. Kaitiakitanga, place and the urban restoration Agenda. *New Zealand Journal of Ecology* 43(3). doi:[10.20417/nzjecol.43.34](https://doi.org/10.20417/nzjecol.43.34)
 - Zaloudek, Julie, Chris Ruder-Vásconez, and Kevin Doll. 2017. Critique of the religion and spirituality discourse in family articles. *Journal of Family Theory & Review* 9(3): 347-365. doi:doi.org/10.1111/jftr.12206

نحوه ارجاع به این مقاله

قاسمی، الهام، سید مهدی خاتمی، مهدی مطیع، و محمدرضا پورجعفر. ۱۴۰۲. بازشناسی ابعاد و ویژگی‌های فضای شهری معنویت‌گرا. نشریه معماری و شهرسازی آرمان شهر ۱۶(۴۵): ۷۳-۹۳.

DOI: 10.22034/AAUD.2022.343355.2670

URL: https://www.armanshahrjournal.com/article_191903.html

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Armanshahr Architecture & Urban Development Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License.

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

